

Zilka Spahić-Šiljak
Rebeka Jadranka Anić

I VJERNICE
I GRAĐANKE
*I GRAĐANKE
I VJERNICE*

I VJERNICE I GRAĐANKE

Sarajevo, 2009.

Zilka Spahić-Šiljak i Rebeka Jadranka Anić

I VJERNICE I GRAĐANKE

Izdavači:

TPO Fondacija i CIPS-Univerziteta u Sarajevu

Recenzenti/ce:

Jasna Bakšić-Muftić
Ivo Marković
Radovan Bigović
Fikret Karčić

Lektura:

Mediha Mulahasanović-Ahmedić
Katica Knezović
Mirjana Simović

DTP i dizajn:

Emir Šiljak

Štamparske usluge:

S.R. PETICA - Zenica

Tiraž:

1000
Sarajevo, 2009.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305 - 055 . 2:26/28

I VJERNICE I GRAĐANKE / [priredile] Zilka Spahić-Šiljak i
Rebeka Jadranka Anić.- Sarajevo: TPO fondacija : CIPS -
Univerziteta, 2009. - IV, 242 str.; 24 cm

Bibliografije: str. 241-242. - Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-9990-0-0

1. Spahić-Šiljak, Zilka 2. Anić, Rebeka Jadranka

COBISS. BH-ID 17684486

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
I. RODNA RAVNOPRAVNOST – PRAVNI OKVIR.....	5
Uvod	5
1. Povijest razvoja ideje o ženskim ljudskim pravima	6
1.1. Razvoj ideje o ljudskim pravima	6
1.2. Razvoj ideje o ženskim ljudskim pravima	8
2. Ženska ljudska prava u braku i obitelji	15
2.1. Brak i obitelj – međunarodni okvir	15
2.2. Brak i obitelj u Bosni i Hercegovini	17
2.3. Pravo žena na zaštitu od nasilja – međunarodni okvir	19
2.4. Pravo žena na zaštitu od nasilja u Bosni i Hercegovini	21
3. Ženska ljudska prava u društveno-političkom životu	26
3.1. Politička prava žena – međunarodni okvir	26
3.2. Politička prava žena u Bosni i Hercegovini	27
3.3. Pravo žena na obrazovanje – međunarodni okvir	28
3.4. Pravo žena na obrazovanje u Bosni i Hercegovini	30
4. Ženska ljudska prava u kontekstu izgradnje mira	32
4.1. Ženska ljudska prava u kontekstu izgradnje mira – međunarodni okvir	32
4.2. Ženska ljudska prava u kontekstu izgradnje mira u Bosni i Hercegovini	37
Zaključak	41
Literatura uz poglavlje I	42
II. RODNA PERSPEKTIVA – KATOLIČKA TRADICIJA	47
Uvod	47
1. Dostojanstvo žene	48
1.1. Filozofski utjecaji na teološku antropologiju žene	48
1.2. Tumačenja biblijskoga opisa stvaranja čovjeka i dostojanstvo žene	50
1.3. Katolička crkva i ljudska prava žena	54
1.3.1. Crkvene ustanove za promocija ljudskih prava	57
1.3.2. Kritika	59
2. Modeli rodnihi odnosa	61
2.1. Teorije spolova u svjetlu Biblije	61
2.2. Teorija podređenosti	62
2.3. Teorija nadopune.....	65
2.4. Teorija jednakosti	67
2.5. Teorija uzajamnosti	67

3. Rodni odnosi u braku i obitelji.....	71
3.1. Model rodnih odnosa prema Novom zavjetu.....	72
3.2. Model podređenosti žene	74
3.3. Model uzajamnosti	77
3.4. Model uzajamnosti i model nadopune	78
3.5. Reproductivna prava žena	80
3.6. Nasilje u obitelji	81
4. Rodna perspektiva u društveno – političkom životu	85
4.1. Obrazovanje žena.....	85
4.1.1. Isus i učenice	86
4.1.2. Žene u prvim kršćanskim zajednicama	89
4.1.3. Zabrana govora	90
4.1.4. Žene teologinje.....	91
4.1.5. Obrazovanje žena u Europi	94
4.1.6. Žene na katoličkim teološkim fakultetima	96
4.2. Politika i zaposlenje	98
4.2.1. Javno – muško, privatno – žensko područje	99
4.2.2. Žene u javnom životu prve kršćanske Crkve.....	100
4.2.3. Kraljice i opatice	102
4.2.4. Pravo glasa i pravo zaposlenja	102
4.2.5. Žene u javnom životu Crkve	103
5. Žene i mirotvorstvo	105
5.1. Priroda žene i odgoj za mir	105
5.2. Primjeri organiziranog djelovanja žena	107
Zaključak	110
Literatura uz poglavlje II	111
III. RODNA PERSPEKTIVA - PRAVOSLAVNA TRADICIJA	123
1. O Ljudskom dostojanstvu sa posebnim osvrtom na ženu.....	123
1.1. Žena u pravoslavno-hrišćanskoj antropologiji	123
1.2. Savremeni pogledi na dostojanstvo žene	127
2. Modeli rodnih odnosa.....	131
2.1. Patrijarhalno vs. Pravoslavno.....	131
2.2. Tradicije vs. Tradicija	134
2.3. Rodni odnosi u Crkvi i društvu	135
2.3.1. Žena u Crkvi.....	135
2.3.2. Žena u društvu	139
3. Rodni odnosi u porodici.....	144
4. Rodna perspektiva u društveno-političkom životu	148
4.1. Uloga obrazovanja	148
4.2. Javni život: rad, društveno-političko angažovanje i samoorganizovanje žena	150

5. Žene mironosnice i mirotvorke	155
5.1. Svetiteljke i podvižnice u pravoslavnoj crkvi	156
5.2. Vladarke i monahinje u pravoslavnoj crkvi	158
5.3. Nekoliko opaski umesto zaključka	162
Literatura uz poglavlje III	164
IV. RODNA PERSPEKTIVA – ISLAMSKA TRADICIJA	167
Uvod	167
1. O dostojanstvu	168
1.1. Dostojanstvo žene u Kur'anu i sunnetu	171
1.2. Pomirenje religijskog i sekularnog koncepta dostojanstva ličnosti	172
2. Modeli rodni odnosa	178
2.1. Teološka antropologija žene	178
2.1.1. Teorija podređenosti	178
2.1.2. Teorija komplementarnosti	181
2.1.3. Teorija egalitarnosti	183
2.2. Žene i muškarci kao Božiji/e namjesnici/e (halife) na zemlji	185
2.2.1. Etika prijateljstva i pomaganja	186
2.2.2. Žena i muškarac su prijatelji i saveznici (evlija)	186
2.2.3. Promocija dobra i sprečavanje zla	188
2.2.4. Obavljanje molitve	189
2.2.5. Dobročinstvo i pomaganje	191
2.2.6. Poslušnost Bogu i poslaniku Muhammedu a.s.	192
3. Rodni odnosi u porodici	193
3.1. Bračni život	193
3.2. Odnosi u porodici	195
3.2.1. Odnos prema djeci	196
3.2.2. Reproductivna prava žena	198
3.2.3. Nasilje u porodici	199
4. Rodna perspektiva u društveno-političkom životu	208
4.1. Obrazovanje	208
4.2. Učešće žena u društvenom i političkom životu	213
4.2.1. Žene u prvoj muslimanskoj zajednici	214
4.2.1.1. Hatidža bint Huvejlid	214
4.2.1.2. Ummu Selema	215
4.2.1.3. Laila Al-Šifa bint Abdallah	216
4.2.2. Žene i politika u muslimanskoj povijesti	217
5. Izgradnja mira	221
5.1. Savremeni pristupi i koncepti za zgradnju mira i sigurnosti	221

5.2. Doprinos žena izgradnji mira	225
5.2.1. Balkisa	228
5.2.2. Širin Ebadi – muslimanka i građanka	229
Zaključak	231
Literatura uz poglavlje IV	232
SAŽETAK	237
SUMMARY	239
BIOGRAFIJE.....	241

PREGOVOR

Knjiga *I vjernice i građanke* nastala je kao rezultat projekta *Modifikacija društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja muškaraca i žena u Bosni i Hercegovini*, koji je 2008. godine pokrenula TPO fondacija uz podršku UNIFEM-a i Vlade Kraljevine Norveške. Primarni cilj projekta je bio usmjeren na provedbu člana 5, CEDAW konvencije:

- a) *da se modificiraju društveni i kulturni obrasci ponašanja muškaraca i otklone predrasude i običajne prakse zasnovane na ideji inferiornosti, odnosno superiornosti jednog ili drugog spola, ili na tradicionalnim stereotipnim ulogama muškaraca i žena;*
- b) *da porodično obrazovanje uključuje jasno shvatanje materinstva kao društvene funkcije i priznavanje zajedničke odgovornosti žena i muškaraca u podizanju i razvoju njihove djece, uzimajući u obzir da se prvobitno razmatra interes djece u svim slučajevima.*

Pored toga, važan dio ovog projekta je promocija i provedba UN-ove *Rezolucije 1325 o ženama, miru i sigurnosti* – u kojoj se naglašava važnost uključenja žena u mirovne procese na svim nivoima odlučivanja. Specifičnost ovog projekta je što se provedba međunarodnih dokumenata o ženskim ljudskim pravima pokušava osvijetliti prvi put iz religijske perspektive – u ovom slučaju pravoslavne, katoličke i islamske tradicije. Zbog objektivnih razloga – ograničen rok i nemogućnost da se pronađe adekvatna saradnica ili saradnik – nismo bili u prilici uključiti i perspektivu jevrejske tradicije, ali se nadamo da ćemo u nastavku rada na ovom projektu naći način da nadoknadimo taj propust.

Imajući u vidu višedecenijske rasprave o univerzalizmu i kulturnom relativizmu ljudskih prava te velike otpore koji se javljaju u mnogim zemljama prema provedbi *univerzalnih ljudskih prava* – a posebno prema odredbama koje se odnose na ravnopravnost spolova – ova inicijativa predstavlja mali korak u otvaranju dijaloga između religijskog i sekularnog diskursa ljudskih prava. Jedan od načina da se premoste razlike i nerazumijevanja bi mogao biti, kako to Abdullahi An-Na'im predlaže: "(...) *istraživanje različitih mogućnosti reinterpretacije i rekonstrukcije kultura kroz unutarnji kulturni diskurs i transkulturni dijalog (...)*", da bi se došlo do konsenzusa o zaštiti dostojanstva osobe, njezinih prava, sloboda, ali i odgovornosti.

S obzirom da su u Bosni i Hercegovini, kao i u zemljama u regionu, akteulne pripreme za ulazak u Evropsku uniju, za šta je preduvjet provedba međunarodnih normi ljudskih prava, čini se važnim i potrebnim da se ovakve i slične inicijative pokreću, s jedne strane, da bi se pripomoglo procesima euro-atlanskih integracija, a s druge strane, da bi se unaprijedilo uživanje temeljnih ljudskih prava i žena i muškaraca.

Knjigu smo odlučile nazvati *I vjernice i građanke*, što predstavlja nagovještaj i simboliku pomirenja vjerničkog i građanskog angažmana te pokušaj prevazilaženja tenzija koje postoje u odnosima vjerničkog i

građanskog koncepta razumijevanja svijeta i života. Ideju smo podijelile, i cjelokupan koncept provjerile, sa aktivisticama nevladinih organizacija iz Bosne i Hercegovine: *Medica Zenica, CIM Sanski Most, Perpetum mobile Banja Luka, Lara Bijeljina, Vive žene Tuzla, Most Višegrad, Fondacija CURE Sarajevo, IMIC Sarajevo*, koje su prisustovale dvanaestodnevnom trening-seminaru u Sarajevu u junu 2009. godine. Tokom zajedničkog rada i učenja, zaključile smo da je religijski identitet vrlo važan za mnoge građane/ke ali da se o religijama vrlo malo zna i da se, najčešće, perpetuiraju stereotipne slike i obrasci ponašanja u oblasti rodne politike. Takve slike i naslijeđena znanja vrlo često predstavljaju prepreku za provedbu međunarodnih normi ljudskih prava, ali i domaćeg zakonodavstva kojim se reguliraju jednaka prava i za žene i za muškarce u svim oblastima života.

Može se konstatirati da je ustavno-pravni okvir Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije veoma dobro regulirao rodnu ravnopravnost, međutim, u praksi i dalje teško zaživljavaju zakonske norme i standardi iako u proteklih desetak godina državni mehanizmi za ravnopravnost spolova i brojne nevladine organizacije sistematski rade na njihovoj promociji i provedbi. Izuzetno je važno imati dobre osnove i zakonski okvir za djelovanje, no za modifikaciju stereotipnih kulturoloških i običajnih praksi o rodnim ulogama potrebno je iskoristiti sve raspoložive resurse a posebno one koji čine esencijalni dio identiteta ljudi na ovim prostorima – a to je religija.

Imajući u vidu važnost religije u životima ljudi, pripremile smo četiri poglavlja za koja se nadamo da će biti korisna, ne samo nevladinim organizacijama i državnim institucijama u njihovom radu već općenito građanima/kama u Bosni i Hercegovini i regionu, svima koji žele saznati nešto više o rodnoj perspektivi u islamu, pravoslavlju i katoličanstvu, te općenito o konceptu ženskih ljudskih prava. Poglavlja su strukturirana u pet sljedećih tematskih cjelina: *Dostojanstvo osobe, Modeli rodnih odnosa, Rodni odnosi u porodici, Rodna perspektiva u društveno-političkom život i Mirotvorstvo*.

Naša namjera nije bila da ponudimo konačne odgovore, niti da ulazimo u detaljnu raspravu oko onoga što je regulirano u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, u zakonodavstvu crkava ili u dokumentima vjerskih zajednica. Također se u argumentaciji nismo oslanjale samo na pojedine zvanične stavove crkava i (drugih) vjerskih zajednica o rodnoj perspektivi, već smo ponudile lepezu različitih tumačenja s namjerom da ukažemo na mogućnosti pomirenja religijskog i građanskog koncepta ljudskih prava – što može rezultirati ravnopravnijim uključivanjem žena u sve društveno-političke procese i izgradnju mira i sigurnosti.

Tekstovi koji su pred vama su plod dugogodišnjeg promišljanja, rada i istraživanja o religijskim i rodnim temama. Pokazalo se da poruke koje vjernici/e nalaze u religijskom naslijeđu mogu biti korištene za poticanje i jačanje aktivnog građanstva i politike ravnopravnosti te jednakih mogućnosti i za žene i za muškarce, što je ohrabrujući motiv za pripremanje ovakve vrste rada. Uvažavajući jezičku raznolikost, ali i ustavno pravo o izboru jezika, tekstove smo uredile i lektorisale na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Iako je neoubičajeno da se u

jednoj knjizi koriste različite jezičke varijante autorice i urednice su smatrale da je i to način na koji se može pokazati tolerancija i zajedničko djelovanje u različitosti. U tome su nam pomogle lektorice: Mediha Mulahasanović-Ahmedić (lektura I i IV poglavlje), dr. Katica Knezović (II poglavlje) i Mirjana Simović (III poglavlje).

Želim se, prije svega, zahvaliti dr. Jadranki Rebeki Anić s kojom sam radila urednički posao te utanačila konačan koncept i izgled knjige. Njena preciznost u formuliranju argumenata i želja da sve bude izloženo jasno i koherentno pomogli su da svi tekstovi budu što bolje ujednačeni i akademski korektno napisani. Također, hvala kolegicama dr. Milici Bakić-Hayden, mr. sci. Ivani Dračo, mr. sci. Jasmini Čaušević i Mariji Grujić, koje su pristale da zajedno razvijemo ovu ideju i pripremimo štivo koje stavljamo na prosudbu čitateljstvu. Na kraju, hvala UNIFEM-u i Vladi Kraljevine Norveške koji su potpomogli ovaj projekt, s vjerom da ovakve inicijative mogu biti korisne i da mogu dati pozitivan doprinos u aktivnostima državnih mehanizama za ravnopravnost spolova u provedbi *CEDAW konvencije* i UN-ove *Rezolucije 1325 o ženama, miru i sigurnosti*. Napominjemo da ideje i stavovi izneseni u ovoj knjizi ne održavaju zvanične stavove UNIFEM-a i Norveške vlade.

Zilka Spahić-Šiljak

Pod parolom: "Odgovorna sam ne samo za ono što ja činim već i za ono što čine u moje ime",¹¹⁵ *Žene u crnom* su organizirale preko sedam stotina mirovnih akcija protiv militarizma, rata, seksizma i nacionalizma – uključujući brojne akcije na ulici, upućivanje javnih priopćenja i apela, posjećivanje ratnih/kriznih područja i mjesta zločina počinjenih u njihovo ime, traženje oprostaja za zločinje počinjene u njihovo ime, praćenje suđenja za ratne zločine, itd. Stojeći u koroti, u tišini i sa transparentima, vodeći se principima nenasilnog otpora, *Žene u crnom* iskazuju svoju nespolušnost patrijarhatu, ratu, nacionalizmu, militarizmu, kao i solidarnost sa ženama izvan svih granica i podjela. One u javni prostor istupaju *goloruke*, izložene pogrdama i napadima prolaznika/ca, te na taj način redefinišu pojam hrabrosti koji se tradicionalno pripisuje muškarcu-vojniku. Njihova poruka je jednoznačna – žene mogu biti akterice mira, a ne samo žrtve rata i nasilja.

4.2. *Ženska ljudska prava u kontekstu izgradnje mira u Bosni i Hercegovini*

Vlada i međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini uglavnom se ne bave aktivnim promicanjem i primjenom standarda iz *Rezolucije 1325*. Organizacije civilnog društva, naročito ženske nevladine organizacije, dale su doprinos provedbi *Rezolucije* u vidu zvaničnih i neformalnih obuka, konzultacija i umrežavanja sa vladinim institucijama – međutim, njihov rad je medijski *nevidljiv* i uglavnom nepoznat široj javnosti. *Udruženje Žene ženama* bavilo se praćenjem provedbe *Rezolucije 1325* u Bosni i Hercegovini te u sklopu svog *Završnog izvještaja*¹¹⁶ ističe da većina predstavnika/ca međunarodnih i domaćih vladinih organizacija i institucija ne shvaća ciljeve i obveze koje proističu iz ove *Rezolucije*.¹¹⁷

U Bosni i Hercegovini nisu ispoštovana dva vida *Rezolucije 1325* – uključivanje žena u proces izgradnje mira i sigurnosti te zaštita žena u ratnom i poslijeratnom periodu. Prema zaključcima *Komiteta za ukidanje svih oblika diskriminacije žena* iz 2006. godine, osobit problem predstavlja "nepostojanje analize posljedica oružanog sukoba sa aspekta spolne pripadnosti te neučestvovanje žena u procesima izgradnje mira, rekonstrukcije i transformacije te njihovim analizama sa ovog aspekta", što se neminovno odražava na ostvarivanje ženskih ljudskih prava u poslijeratnom periodu u Bosni i Hercegovini.¹¹⁸

U Bosni i Hercegovini se pitanje mira i sigurnosti još uvijek smatra "muškim" područjem djelovanja, dok se u *tijelima* za donošenje odluka

115 Staša ZAJOVIĆ, *Ne u naše ime* (2006.), u: http://www.zeneucrnem.org/index.php?option=com_content&task=view&id=201&Itemid=54 (6.5.2009.).

116 ŽENE ŽENAMA, *Završni izvještaj: Praćenje provedbe UNSCR-ove Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini*.

117 Nada Tešanović, potpredsjednica Narodne skupštine Republike Srpske, tvrdi: "Vladine institucije ne poklanjaju dovoljno pažnje ovoj *Rezoluciji*, a uposleni u organima vlasti nisu upoznati sa njenim sadržajem". *Isto*, 20.

118 *Isto*, 15.

žene angažiraju samo kada se raspravlja o "ženskim" pitanjima. Bitno je istaknuti da se pitanje sigurnosti tradicionalno svodi na vojnu i policijsku dimenziju. Međutim, duboko ukorijenjeni patrijarhalni stereotipi o spolnim ulogama i odgovornostima negativno se odražavaju i na priključivanje žena policiji i vojsci te na njihovo unapređenje u ovim profesijama.¹¹⁹

U okviru policijskih struktura u Bosni i Hercegovini žene su zastupljene na gotovo svim pozicijama, ali ipak najviše na administrativno-tehničkim, računovodstvenim i pomoćnim poslovima. Iako, u gotovo istom omjeru *Policijsku akademiju* upisuju i muškarci i žene, žene su češće izložene diskriminaciji i nasilju te imaju manje izgleda za unapređenjem na ključne upravljačke pozicije. U *Državnoj graničnoj službi, Agenciji za istrage i zaštitu (SIPA)* i policijskim snagama oba entiteta samo 10% uposlenog osoblja čine žene. Svi ministri i šefovi policijskih službi te ministri u ministarstvima obrane su muškarci. U oružanim snagama sudjeluje samo 4,5% žena, koje imaju jednako nepovoljan položaj kao i žene u policijskim strukturama.

Žene nisu bile uključene ni u proces reforme policije u BiH – koji je započeo 2005. godine, dok su zakoni o reformi policije potpisani 2008. godine.¹²⁰ Iako su se ovim osjetljivim političkim pregovorima uglavnom bavile rukovodeće političke stranke, u kojima žene nisu na visokim pozicijama odlučivanja, predrasude o policiji kao "muškoj" profesiji, podržavaju i same žene. Prema riječima *Besime Borić* iz *Komisije za ravnopravnost spolova* Kantona Sarajevo:

Ako danas posmatramo reformu policije i vidimo da nijedna žena nije uključena u ove pregovore, jasno je da imamo problem – žene-političarke ne govore o ovim stvarima. Ne samo da ih isključuju muškarci nego se ni mi, žene, toga ne dotičemo – to je "muško pitanje".¹²¹

Zanimljivo je da žene nisu bile angažirane u *daytonskim mirovnim pregovorima*, niti je rodna perspektiva bila uključena u mandate vojnih i civilnih misija za provedbu mira u Bosni i Hercegovini. U procesima pregovora i izgradnje mira međunarodne organizacije nisu konzultirale lokalne ženske organizacije.¹²² Iako su se brojne ženske organizacije usmjerile na ojačanje žena, kako bi postale ravnopravne akterice u procesu poslijeratnog razvoja i rekonstrukcije, a ne samo žrtve rata, pitanje učešća žena u izgradnji mira ostalo je na marginama javnih i političkih interesa.

Pored učešća žena na svim mjestima odlučivanja o pitanjima mira i sigurnosti, *Rezolucija 1325* sadrži i obvezu zaštite ženskih ljudskih prava u ratnom i poslijeratnom periodu. *Vijeće sigurnosti* poziva strane u oružanom sukobu da zaštite žene i djevojke od svih oblika nasilja u situacijama oružanog sukoba, a naročito silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja.

119 *Isto*, 32.

120 Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH usvojio je 2008. godine *Prijedlog zakona o nezavisnim i nadzornim tijelima policijske strukture BiH* i *Prijedlog zakona o direkciji za koordinaciju policijskih tijela i o agencijama za podršku policijskoj strukturi BiH*, čime je ispunjen uvjet za potpisivanje *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* sa EU.

121 *Isto*, 22.

122 Kancelarija za rodnu ravnopravnost Vlade CG, Zaključci međunarodne konferencije: *Žene u rješavanju konflikata* (srpanj, 2008.), u: <http://www.gender.vlada.cg.yu/files/1216730143.doc> (20.6.2009.).

Također, u *Rezoluciji 1325* ističe se odgovornost svih država da kazne odgovorne za "genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine – uključujući i one koji se odnose na seksualno nasilje nad ženama i djevojkama".¹²³

Tijekom agresije na državu Bosnu i Hercegovinu, od 1992. do 1995. godine, sustavna silovanja žena predstavljala su dio strategije etničkog čišćenja. Žene su iskorištene s namjerom da se ponizi i degradira neprijatelj, njegova kultura, etnička i vjerska grupa. Silovanje "drugih" žena uvijek je smatrano najučinkovitijim načinom za prodiranje u obranu neprijateljske nacije, uništavanje njene imovine i povrjeđivanje njenog morala. S obzirom da se na žene gleda kao na imovinu "njihovih" muškaraca, silovanje žene tijekom sukoba promatra se kao učinkovit napad na muškost "njenog" muškarca.¹²⁴

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY), osnovan 1993. godine u Haagu, prvi put u povijesti čovječanstva imenuje silovanje u ratu – zločinom protiv čovječnosti. Silovanje je do tada potpadalo u široku definiciju "namjernog izazivanja velike patnje ili nanošenja ozbiljnih tjelesnih povreda ili narušavanja zdravlja".¹²⁵ Žrtvama silovanja u BiH, prema zakonima koji su trenutno na snazi, status *civilne žrtve rata* osigurava mjesečna primanja od 514,00 KM te ograničenu zdravstvenu skrb. Jedino Kanton Sarajevo pruža zdravstveno osiguranje ženama koje su bile žrtve ratnih zločina.¹²⁶ Žene nastavljaju biti žrtve i u doba mira – u kojem i dalje nisu sigurne i pravno prepoznate, već su vidljive samo kada se koriste za političke interese.

Kako u ratnom tako i u poslijeratnom periodu, ženski subjekt je zanemaren na uštrb nacionalnog. Žene su svedene na tijela preko kojih se ratuje i obračunava sa neprijateljem nacije, a zatim su svedene na stereotip skrbnice i *inkubatora* za nove sinove nacije. S obzirom da je pitanje rodne ravnopravnosti potisnuto primatom nacionalne i vjerske ravnopravnosti, značaj uključivanja žena u proces izgradnje mira i sigurnosti je zanemaren. Veoma je značajno da i same žene *osvijeste* postojanje odnosa između patrijarhata, nacionalizma i militarizma pa se odluče za jasnije i aktivnije forme otpora.

Samo nekolicina ženskih nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini aktivno radi na povećanju učešća žena u procesu izgradnje mira i sigurnosti.¹²⁷ Tako organizacija *Viva žene* iz Tuzle radi na suočavanju sa prošlošću, pomirenju, resocijalizaciji i ponovnoj izgradnji povjerenja u

123 VIJEĆE SIGURNOSTI, *Rezolucija 1325*.

124 Susan BROWNMILLER, *Protiv naše volje*, Zagreb, 1995.

125 Optužnice, presude, kao i ključne odluke i nalози u svim predmetima vođenim pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju mogu se naći na: UJEDINJENE NACIJE: MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU, Predmeti, u: <http://www.icty.org/action/cases/4> (20.8.2009.). Ispred organizacije *Medica Mondiale*, Sara Sharratt i Gabriella Mischkowski pokrenule su istraživanje procesuiranja silovanja kao ratnog zločina pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i Državnim sudom Bosne i Hercegovine – iz perspektive svjedokinja, predstavnika sudova i civilnog sektora. Objavljivanje studije očekuje se krajem 2009. godine.

126 ŽENE ŽENAMA, Završni izvještaj: Praćenje provedbe UNSCR-ove Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini, 34.

127 Više o izgradnji mira na području bivše Jugoslavije u: Helena RILL – Tamara ŠMIDLING – Ana BITOLJANU (ur.), *20 poticaja za buđenje i promenu: o izgradnji mira na prostoru bivše Jugoslavije*, Beograd – Sarajevo, 2007.

zajednici.¹²⁸ Udruženje žena *Priroda* iz Bratunca radi na izgradnji povjerenja u zajednicama općina Bratunac i Srebrenica.¹²⁹ Udruženje *Žena BiH* iz Mostara "kroz aktivnu ulogu u ženskom mirovnom pokretu sudjeluje u borbi protiv svih oblika nasilja i zalaže se za jednakopravnost spolova".¹³⁰ Ženska organizacija *Medica* iz Zenice, od 2002. godine sudjeluje u realizaciji *Europskog projekta za interreligijsko učenje (EPIL)*, promovirajući međureligijski dijalog, toleranciju i mir.¹³¹ Izgradnjom mira i prevencijom nasilja, putem promoviranja međureligijskog dijaloga, bavi se i ženski edukacioni centar *Nahla* iz Sarajeva.¹³²

Afirmiranje uloge žena u procesu izgradnje mira jedan je od preduvjeta održivog mira u cijeloj regiji. Ipak, bitno je napomenuti da osvještavanje o rodnoj perspektivi rata, kao i o rodnoj perspektivi izgradnje mira, podrazumijeva kontinuiranu edukaciju ne samo žena već i muškaraca. Bez stvarnog razumijevanja i prihvatanja uloge žene u prevenciji i transformaciji sukoba te značaja izražavanje vlastitog osjećaja sigurnosti, sva nastojanja mirovnih aktivistica ostat će bez šireg odjeka. Zato je bitno ohrabriti i muškarce da se uključe u proces stvaranja stabilnog i pravednog mira.

Rezolucijom 1325 o ženama, miru i sigurnosti, prvi put se nastoji afirmirati važnost uloge žene u upravljanju i odlučivanju te učešću u sprječavanju i rješavanju konflikata i izgradnji mira. *Vijeće sigurnosti UN-a* naglašava značaj jednakog učešća i potpunog uključenja žena u sve napore za održavanje i unapređenje mira i sigurnosti. *Rezolucija 1325* ukazuje i na posebne potrebe žena i djece u toku oružanih sukoba i nužnost njihove zaštite, te sprječavanja i kažnjavanja seksualnog i svakog drugog vida nasilja nad ženama. Ipak, zbog stalnih barijera i izazova koji stoje na putu ka potpunom uključenju žena u proces izgradnje mira, potrebno je posvetiti se kontinuiranoj edukaciji i podizanju svijesti javnosti o potrebi provedbe *Rezolucije 1325* te inzistirajući na njenoj dosljednoj primjeni. Također je potrebno zalagati se za integraciju rodne perspektive u sigurnosnu politiku zemlje, uz konsultiranje stručnjakinja za pitanje roda, kao i ženskih nevladinih organizacija sa značajnim iskustvom stečenim u konfliktnom i postkonfliktnom razdoblju. Regionalna suradnja na provedbi i praćenju primjene *Rezolucije 1325* doprinijet će zajedničkom cilju uspostavljanja i očuvanja trajnog mira, sigurnosti i pomirenja.

128 Više o organizaciji *Viva žene*, Tuzla: <http://www.vivezene.ba>

129 Više o udruženju žena *Priroda*: <http://uzpriroda.org/>

130 Više o udruženju *Žena BiH*: <http://www.zenabih.ba>

131 Više o ženskoj organizaciji *Medica*, Zenica: <http://www.medicazenica.org/>

132 Više o ženskom edukacionom centru *Nahla*: <http://nahla.ba/>

5. Žene i mirotvorstvo

Rezolucija 1325 usvojena na 4213. sjednici Vijeća sigurnosti 31. listopada 2000. godine potvrđuje značajnu ulogu žena u sprječavanju i rješavanju sukoba te izgradnji mira i poziva države članice da osiguraju veću uključenost žena na svim razinama (nacionalnim, regionalnim i međunarodnim) u procese odlučivanja u sprječavanju i rješavanju sukoba (usp. čl. 1). Nadalje se poziva da se u pregovorima i provedbi mirovnih sporazuma usvoji rodna perspektiva, uključujući posebne potrebe žena i djevojaka prigodom depatrijacije i preseljenja te tijekom rehabilitacije, reintegracije i post – konfliktne rekonstrukcije (usp. čl. 8). *Rezolucija* poziva sve strane u oružanom sukobu da preuzmu dodatne mjere na zaštiti žena i djevojaka od nasilja na temelju spola, posebno silovanja i drugih oblika seksualnoga zlostavljanja, te svih oblika nasilja u oružanim sukobima (usp. čl. 10). Generalnoga se tajnika poziva da provede studije o utjecaju oružanih sukoba na žene i djevojke, o ulozi žena u izgradnji mira i o rodnim dimenzijama u mirovnim procesima i rješavanju sukoba (usp. čl. 16).²¹²

Katolička crkva također dijeli zabrinutost zbog činjenice da su civili, posebno žene i djeca, mete i žrtve oružanih sukoba. U različitim se dokumentima, kao i u radu različitih crkvenih ustanova zauzima se za veće uključivanje žena u mirovne procese, za zaštitu žena i djece u ratnim sukobima kao i za izradu studija o utjecaju oružanih sukoba na žene i djevojke. U ovom će poglavlju biti sažeto predstavljene neke postavke na kojima se u Katoličkoj crkvi temelji opravdanost uključivanja žena u mirotvorno djelovanje, kao i neki institucionalizirani oblici mirotvornoga djelovanja žena.

5.1. Priroda žene i odgoj za mir

U kršćanskom poimanju *mir* ne znači samo odsustvo rata nego sklad cjeline ljudskog življenja, odnosno zdravlje, međusobno povjerenje, blagostanje, sigurnost u privatnom i javnom životu. Zalaganje za mir stoga znači zalaganje i za stvaranje pretpostavki nužnih za uspostavu takvog mira koji je više od odsutnosti ratnih sukoba. Pretpostavke mira na društveno – političkoj razini prema katoličkom socijalnom nauku su: odgoj za mir, poštivanje ljudskih prava, socijalna pravda i institucionalizacija mirotvornog djelovanja.²¹³ U stvaranju takvih pretpostavki svoju ulogu imaju i žene, bilo kao subjekti koji te pretpostavke stvaraju, bilo kao one kojima ta prava imaju biti osigurana.

212 Usp. UJEDINJENI NARODI – VIJEĆE SIGURNOSTI, *Rezolucija 1325 (2000.)*, u: http://www.women-war-memory.org/hr/REZOLUCIJA_VIJECA_EUROPE_1325 (4. V. 2009.).

213 O preduvjetima mira u socijalnim dokumentima Crkve više u: Špiro MARASOVIĆ, *Preduvjeti mira u socijalnim dokumentima Crkve*, u: Bože VULETA – Ante VUČKOVIĆ – Ivan MILANOVIĆ LITRE (ur.), *Dijalogom do mira*, Split, 2005., 410 – 423.

U većini crkvenih dokumenata ili govora papa prisutna je postavka o ženama koje su na temelju svoje *ženske naravi prirodne odgojiteljice za mir* odnosno o ženama koje svojim odgojnim djelovanjem stvaraju nužne pretpostavke za mir. Primjerice, Drugi vatikanski sabor u *Poruci ženama* polazi od postavke da su žene, više od muškaraca, povezane sa životom jer one znaju tajnu *početka ljudskoga života* i one *tješe u trenutku smrti*. Saborski oci smatraju da postoji opasnost da suvremena tehnika postane neljudska i stoga pozivaju žene: "Pomirite muškarce sa životom". Budući da je ženama povjeren život, žene bi – i to žene cijeloga svijeta, kršćanke i nevjernice – trebale bdjeti nad budućnošću ljudske vrste, nad očuvanjem ljudske kulture i obvezne su spasiti mir u svijetu.²¹⁴

Papa Pavao VI. u više je navrata izrazio radost zbog sve većeg sudjelovanja žena u društvu jer je mišljenja da će žene, upravo kao žene, svojim ženskim vlastitostima (intuicijom, suosjećanjem, smislom za pobožnost) dati poseban doprinos i na posve osobit način biti *posrednice, pomiriteljice* u obiteljima i u društvu,²¹⁵ da će pridonijeti jačanju mira.²¹⁶

Da su žene na temelju svoje *prirode* promicateljice mira, uči i Ivana Pavla II. U govoru redovnicama 1983. godine, papa ističe:

Jer ste bliske svom narodu, u puno slučajeva u svojim rukama imate odgoj djece, mladih i odraslih; morate na temelju prirodne sklonosti i na temelju vašeg evanđeoskog poslanja sijati mir i slogu, jedinstvo i bratstvo; možete isključiti mehanizme nasilje cjelovitim odgojem i poticanjem pravih ljudskih vrednota.²¹⁷

Apostolat žena sastoji se, prema Ivanu Pavlu II., između ostaloga i u tome da svojom *ženstvenošću* i *specifičnim ženskim poslanjem* pridonose razvoju mira, razumijevanja i istine u međuljudskim odnosima.²¹⁸

Premda su postavke o ženi kao mirotvorki na temelju njezine prirode odnosno mogućnosti začeca i rađanja života upitne, činjenica je ipak da se na temelju takvih postavki u Katoličkoj crkvi potiče djelatna uključenost žena u mirotvorne procese na svim razinama: od obitelji do međunarodnih odnosa. Osim toga to nije jedini način tumačenja uloge žena u stvaranju mira. Postoje i izjave u kojima se ističe da i žene, da bi bile odgojiteljice, *trebaju biti odgojene za mir*. Primjerice, na *Međunarodnoj konferenciji o "Godini žene"* 1975. voditelj delegacije Svete Stolice biskup Ramón Torrella Cascante u svom je govoru istaknuo da biti žena ne znači automatski biti osoba koja gradi mir, kao ni biti osoba koja je puna blagosti, darivanja,

214 II. VATICANISCHES KONZIL, Botschaft an die Frauen (8. XII. 1965.), u: Rudolf ZWANK, Amtliche Dokumente zur Frage der Stellung der Frauen in Kirche und kirchlichen Gemeinschaften, 133.

215 Usp. PAUL VI., Botschaft zur Feier des Weltfriedenstag am 1. I. 1975., u: Rudolf ZWANK, Amtliche Dokumente zur Frage der Stellung der Frauen in Kirche und kirchlichen Gemeinschaften, 144.

216 Usp. PAUL VI., Botschaft an die Generalsekretärin für das "Internationale Jahr der Frau", Frau Helvi Sipilä, 16. VI. 1975., u: Rudolf ZWANK, Amtliche Dokumente zur Frage der Stellung der Frauen in Kirche und kirchlichen Gemeinschaften, 144.

217 JOHANNES PAUL II., Ansprache an die Ordensfrauen in der Kathedrale von San José (Costa Rica), 3. III. 1983., u: Rudolf ZWANK, Amtliche Dokumente zur Frage der Stellung der Frauen in Kirche und kirchlichen Gemeinschaften, 195 – 196.

218 Usp. IVAN PAVAO II., "Ispira, Maria, propositi di dialogo e di riconciliazione nei responsabili della Nazione". Angelus, 1. I. 1995., u: *L'Osservatore Romano* (I), 2. – 3. I. 1995., 4 – 5.

strpljenja i ljubavi. I žene, prema njegovom mišljenju, moraju učiti nadvladati vlastiti egoizam, agresivnost, težnju za moću i mržnju, a u službi mira moraju razvijati i tzv. "muške" kreposti kao što su snaga, dalekovidnost i duh stvaralaštva. Pri tom između muškaraca i žena treba izbjegavati "podjelu" koja može voditi do diskriminacije u ime mira. Umjesto toga treba nastojati oko *nepodijeljenog* mira odnosno treba nastojati da se obje grane ljudskoga spola, muška i ženska, ujedine u međusobno nadopunjavajućoj ulozi. Riječ je o cjelovitom miru za koji se imaju zalagati cijela žena i cijeli muškarac, sve žene i svi muškarci.²¹⁹ Zauzimanje za mir, ističe biskup Ramón Torrella Cascante, ima značenje i za same žene jer ih uvodi u nove oblike odgovornosti i otvara za nju, kako u obitelji tako i u različitim zajednicama.²²⁰

U skladu s katoličkim socijalnim naukom biskup Ramón Torrella Cascante povezuje borbu Crkve protiv nepismenosti s borbom za mir. Uvjeren je da postoji neposredna veza između *opismenjavanja, razvoja i zauzimanja za jednake mogućnosti žena i muškaraca* s jedne strane, i *mira* s druge strane. Opismenjavanje, razvoj i ravnopravnost žena i muškaraca u službi su mira. Da bi imale pravi udio u osiguranju svjetskoga mira, žene trebaju biti obrazovane. Upravo stoga nastojanje Katoličke crkve oko obrazovanja žena, promicanja jednakoga dostojanstva i jednakih mogućnosti u društvenom životu žena i muškaraca, zauzimanje za socijalnu pravdu kad su u pitanje žene, znači ujedno i zauzimanje za veće angažiranje žena u mirotnim procesima, ali i stvaranje uvjeta za mir u kojima će se poštivati i ljudska prava žena. U sva ta nastojanja aktivno se uključuju i same žene, katolkinje, bilo sudjelovanjem u radu raznih udruga za promicanje ljudskih prava i izgradnju kulture mira, bilo osnivanjem vlastitih ustanova s istom svrhom. U nastavku će biti kratko predstavljene samo neke od tih udruga, kao i djelovanje nedavno preminule mirotnorke kršćanskoga nadahnuća Chiare Lubich.

5.2. Primjeri organiziranog djelovanja žena

Među ustanovama građanskoga društva pri Ujedinjenim narodima postoje i neke udruge koje su osnovale katoličke ženske redovničke zajednice. Primjerice: *Kongregacija Dobroga Pastira Naše Gospe od milosrđa, Sestre naše Gospe de Namur, Federacija Sestara milosrđa, Školske sestre Notre Dame, Milosrdne sestre Amerikâ*.²²¹ Ženske franjevačke zajednice uključene su zajedno s muškim zajednicama u rad

219 Usp. Bischof Ramón Torrella CASCANTE, Leiter der Delegation des Hl. Stuhls bei der Internationalen Konferenz zum "Jahr der Frau" in Mexiko, Intervention, 25. VI. 1975., u: Rudolf ZWANK, Amtliche Dokumente zur Frage der Stellung der Frauen in Kirche und kirchlichen Gemeinschaften, 153.

220 Usp. *isto*.

221 Vjerojatno postoje i druge ustanove civilnoga društva koje imaju savjetodavni status pri UN a pripadaju ženskim redovničkim zajednicama. Ovdje su navedene samo one kojima se izravno iz naslova moglo zaključiti da pripadaju nekoj ženskoj redovničkoj zajednici. Popis svih ustanova koje imaju savjetodavni status pri UN – u vidi na internetskoj stranici UN – a u Ženevi (usp. The United Nations Office at Geneva, u: <http://www.unog.ch>, 1. V. 2009.).

Franciscans international koji također ima savjetodavni značaj pri UN – u, dok su ženske dominikanske zajednice uključene zajedno s muškim zajednicama u *Dominicans for Justice and Peace*. Cilj je i jedne i druge ustanove zauzimanje za promicanje i zaštitu ljudskih prava i skrb za sve stvoreno u cijelom svijetu te svjedočenje o žrtvama povrede ljudskih prava i zauzimanje za njih.²²²

Te redovničke zajednice savjetodavnim statusom pri *Ujedinjenim narodima* nastoje dati svoj prinos na različitim područjima promicanja ljudskih prava. Primjerice, podržavaju UNESCO – ve projekte za kulturu mira; bore se protiv nuklearnoga naoružanja; zalažu se za gospodarstveni razvitak Trećega svijeta; potiču stvaranje fondova za pomoć u katastrofama i pomoć nerazvijenima; rade na stvaranju pravednijega gospodarstvenoga i novčanog sustava; podržavaju rad UN – ovih agencija uspostavljanjem brojnih kliničkih i rehabilitacijskih središta te obiteljskih, ženskih i dječjih središta; pomažu izbjeglicama u središtima pomoći, posebice zalaganjem za njihova ljudska prava; osiguravaju skloništa, središta, obrazovne programe i radionice za zlostavljane žene, neudane majke, žene beskućnice i žrtve prostitucije, nezaposlene i nekvalificirane radnice; podržavaju rad UNICEF – a; promiču projekte održivoga razvoja kao što su projekti za zaštitu vode i za obrazovanje na području ekologije.²²³

Katoličke se redovnice izravno uključuju i u mirotvorne pothvate na međunarodnoj razini. Tako je, primjerice, jedna sestra sudjelovala u mirotvornoj misiji između Palestinaca i Židova i to za vrijeme najtežih sukoba.²²⁴

Zbog svoga mirotvornog rada neke su redovnice dospjele i u zatvor, poput s. Diane Therese Pinchot, uršulinke iz Clevelanda koja je sudjelovala u prosvjedima što ih svake godine organizira *School of the Americas Watch* (SOA Watch – Straža američke škole). SOA Watch utemeljio je 1990. godine o. Roy Bourgeois.²²⁵ To je građanska udruga za zaštitu ljudskih prava a cilj joj je praćenje djelovanja *School of the Americas* (SOA) u kojoj su trenirani vojnici i policija iz zemalja Latinske Amerike,²²⁶ od kojih su mnogi sudjelovali u užasnim ubojstvima sugrađana u vlastitim zemljama.²²⁷ SOA Watch godišnje organizira veliki prosvjed u Ft. Benningu u kojem

222 Usp. Franciscans and Dominicans for Human Rights at the United Nations in Geneva, u: <http://www.fiop.org> (20. IV. 2009.).

223 Vidi: Sisters of Charity Federation, u: http://www.sisters-of-charity-federation.org/ngo_projects.html (9. IX. 2009.); Sisters of Mercy of the Americas, u: <http://www.sistersofmercy.org> (2. V. 2009.).

224 Usp. *isto*.

225 Više o o. Royu Bourgeoisu: School of Americas Watch, u: <http://www.soaw.org/article.php?id=413> (1. V. 2009.).

226 O povijesti SOA – Watch i njegovom djelovanju vidi u: History of the SOA Watch Movement, u: <http://www.soaw.org/article.php?id=653> (1. V. 2009.); School of Americas Watch, 2007, u: http://www.youtube.com/watch?v=i0d4aEv5_4Q&feature=related (1.V.2009.). Između 1946. i 2001. godine, u SOA – i je treniralo više od 61.000 vojnika i policajaca iz zemalja Latinske Amerike. Neki su od njih postali ozloglašeni kršitelji ljudskih prava. Među njima je i diktator iz Bolivije Hugo Banzer, kao i neki oficiri diktatora Augusta Pinocheta.

227 Jednom su, primjerice, ubili 900 stanovnika jednoga sela u El Salvadoru, od kojih su većina bili žene i djeca. Ubili su i biskupa Oscara Romera [više o životu i djelovanju biskupa Romera vidi: *Remembering the Assassination of Archbishop Oscar Romero* (24. III. 1980.), u: <http://onlineministries.creighton.edu/CollaborativeMinistry/romero.html> (2.V.2009.)].

sudjeluju desetci tisuća ljudi²²⁸ i na kojem se traži zatvaranje SOA-e. Prosvjedi koje SOA Watch organizira mirni su a prosvjednici uglavnom mole, pjevaju, nose križeve s imenima osoba koje su ubili učenici SOA-e. Unatoč tome prosvjednike se hapsi, pa je tako među uhapšenima bila i s. Diane Therese Pinchot koja je u zatvoru provela 6 mjeseci.²²⁹ Ona se aktivno uključila u rad SOA Watch-a nakon što su je pozvali da kao umjetnica dizajnira oltar koji je trebao biti podignut u El Salvadoru na mjestu gdje su u plitkom grobu nađena tijela silovanih i mučki ubijenih misionarki, dviju uršulinki i jedne laikinje.²³⁰ Ne samo s. Diane, već i cijela njezina redovnička Družba sudjeluje u otkrivanju pune istine o brutalnoj smrti svojih susestara kao i o ubojstvu 76.000 Salvadoranaca koji su umrli tijekom građanskog rata.

Suvremeni primjer mirotvorke kršćanskoga nadahnuća svakako je katolkinja Chiara Lubich (1920. – 2008.), utemeljiteljica i predsjednica svjetskoga vjerskog pokreta *Pokret fokolara*.²³¹ U vrijeme dok je Europa proživljavala najmračnije godine Drugoga svjetskog rata, Chiara Lubich je zajedno sa svojim prijateljicama u Evanđelju otkrila duhovne vrijednosti koje mogu biti temelj ljudskoga dostojanstva i sveopćega bratstva cijele ljudske obitelji. Utemeljila je Pokret fokolara koji je dosegao svjetske dimenzije i u kojem djeluju ne samo katolici već i članovi drugih kršćanskih crkava, drugih religija, kao i osobe dobre volje koje ne nastupaju s vjerskih polazišta. Njezino zalaganje temeljeno na novom otkriću Evanđelja obilježeno je dubokom humanošću i pobuđuje odnose povjerenja, solidarnosti i uzajamnog obogaćenja među osobama različitih dobi, rasa, društvenoga položaja i duhovnih tradicija. Chiara Lubich protagonistica je ekumenskoga dijaloga, dijaloga među raznim religijama, kao i dijaloga među kulturama.²³²

Prigodom njezine smrti papa Benedikt XVI. izrazio je divljenje njezinu djelu; patrijarh Bartolomej I. poručio je da Chiara Lubich nije bila samo dar

228 Primjerice, 2005. godine je u protestu sudjelovalo oko 19.000 ljudi. Snimka protesta dostupna je na: *A Wave of Peace – Pilgrimage to the School of the Americas*, u: <http://www.youtube.com/watch?v=Tu7xlv4pnt8&feature=related> (1. V. 2009.).

229 Usp. Lou WOLF, *Support the SOA 6* (11. V. 2009.), u: <http://www.soaw.org/article.php?id=1712> (1. V. 2009.).

230 Filmski zapis o tome: *School of Americas – Schule der Mörder – Krieg gegen die Dritte Welt*, u: <http://video.google.com/videoplay?docid=3591923750603676785> (1. V. 2009.). O redovnicama koje su zatvorene zbog prosvjeda vidi: Lou WOLF, *Support the SOA 6*, u: <http://www.soaw.org/article.php?id=1712> (1. V. 2009.).

231 Za svoj mirotvorni rad Chiara Lubich primila je brojne nagrade: 1977. u Londonu nagrada Templeton za promicanje religije i mira; 1981. u Londonu Križ reda sv. Augustina od Canterburyja; 1984. u Istanbulu Bizantski križ; 1987. u Sieni Medalju sv. Katarine; 1988. u Augsburgu ekumensku nagradu Proslava augustovskog mira; 1994. u Trentu nagradu Žena, odgojiteljica za mir, a od 1994. počasna je predsjednica Svjetske konferencije religija za mir (WCRP). U siječnju 2001. hinduističke udruge Shanti Ashram i Sarvadaya koje slijede načela Mahatme Gandhija dodijelile su joj nagradu Pobornika mira (*Defender of peace*). Dobitnica je UNESCO – ove nagrade Odgoj za mir 1996., a 28. svibnja 1997. održala je zapažen govor u središtu OUN – a pod naslovom: *Prema jedinstvu nacija i naroda*. Godine 1988. dodijeljena joj je europska nagrada za prava čovjeka. Više o tomu: Chiara Lubich, utemeljiteljica Pokreta fokolara, u: <http://www.fokolar.hr/1300.html> (20.IV. 2009.).

232 Chiara Lubich je vodila dijalog sa židovima, muslimanima, budistima, hinduisima, taoistima, sikima, animistima itd. (usp. isto).

5. Žene mironosnice i mirotvorke

Pravoslavna liturgija koja počinje rečima "u miru, Gospodu se pomolimo", u svom središtu ima Evharistiju (svetu tajnu pričešća), koju je Jovan Zlatousti nazvao i "tajnom mira". Mir o kome je ovde reč i koji je za hrišćane ideal otelovljen u Sinu Božijem, nije od ovoga sveta, a ipak je uzor po kome se u horizontali ljudskog društva nastoje regulisati međuljudski i međudržavni odnosi. Iako su veći deo svoje istorije na zemlji ljudska bića provela u uzajamnim sukobima, mir ostaje cilj ka kome se na kraju teži. Na početku 20. veka, koga su obeležila dva svetska i niz regionalnih sukoba i ratova, javila se potreba za regulisanjem agresije i nasilja te zaštitom civila koji su u takvim situacijama najranjiviji. S tom namerom su osnovane i Liga Naroda posle prvog svetskog rata, i Ujedinjene Nacije, posle drugog. Iako nisu uvek uspevale da spreče ili diplomatskim putem razreše sukobe u svetu, Ujedinjene Nacije su i dalje ključna organizacija koja promoviše zaštitu osnovnih prava čoveka, pa tako i prava na život u miru. Rezolucijom UN 1325, posebno se ukazuje na potencijal koji predstavljaju žene za posredovanje između sukobljenih strana širom sveta, pa se u tom smislu podstiču zemlje članice ove organizacije da "povećaju zastupljenost žena na svim mestima u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama gde se odlučuje o mehanizmima sprečavanja, upravljanja i razrešavanja konflikata".¹²⁵ Pomenuti potencijal žena kao mirotvorki je prepoznat, na žalost, kao posledica velikih stradanja žena u ratu: kao žrtve nasilja nad njima lično i nad integritetom njihovih ličnosti (silovanje, mučenje), kao majke koje u ratu gube decu, kao sestre i kćeri koje gube braću i očeve te supruge koje rat pravi udovicama. U interesu je žena, sagledalo se, da (o)čuvaju mir pa je u tom smislu njihovo angažovanje kao mirotvorki od izuzetnog značaja, jer im se pruža prilika da u većoj meri utiču na svoju sudbinu, a time im se ukazuje ne samo poverenje nego i velika odgovornost. No i ovde, kao i u mnogim drugim normativnim dokumentima, put do implementacije u praksi je dug i vijugav.

Vraćajući se opet na religijsku dimenziju mirotvorstva, pažnju nam privlači ruski svetac ranog 19. veka, Serafim Sarovski, koji je između ostalog bio poznat po tome što je takođe u ženama prepoznao veliki potencijal i za Crkvu i za društvo, a koji je rekao da onaj ko zadobije i ostvari Duh sveti donosi mir stotinama oko sebe. Iako mir od Duha nije istog reda sa mirom kako ga shvatamo u svetovnom životu i u društvu, ipak ne možemo poreći da je suštinski ideal – harmonija među ljudskim bićima – zajednički i jednom i drugom domenu. U tom smislu možemo govoriti o mir-o-nosicama kao mirotvorkama, jer one (oni) koji nose *miro*, tj. znak istinske vere, "blagi Hristov miris" (2. Kor. 2,15), moraju biti i mirotvorke (mirotvorci).¹²⁶

125 <http://www.peacewomen.org/un/sc/1325.html#1> (19.08.200).

126 Hrišćanska crkva iako zasnovana na mirotvorstvu, tj. na jedinstvenom zahtevu da se vole svi, uključujući i neprijatelji, od početka je bila razapeta između ovog ideala, najpotpunije ispunjenog u prvim vekovima mučeništva, i kasnijeg iskušenja sebe kao imperijalne (državne) religije. Ta paradoksalna i često kontradiktorna situacija prati njenu istoriju do danas, mada sa znatnim varijacijama u iskustvu istočne i zapadne crkve. Potreba da se mirotvorstvo opet oživi kao ideal Crkve danas plasiraju razne organizacije na hrišćanskom

Osvrnućemo se na nekoliko njih, koje svojom istrajnošću i predanošću i danas mogu poslužiti kao podsticanj na gore pomenuto dugo i vijugavom putu od ideala do njihovog ostvarenja.

5.1. Svetiteljke i podvižnice u pravoslavnoj crkvi

U hrišćanskoj veri od samog početka žene igraju važnu ulogu pa one koje su se posebno istakle Crkva tako i proslavlja kao svetiteljke. U pravoslavnoj crkvi postojale su mnoge žene koje su svojim životom i delima ostavile neizbrisiv trag u njenoj istoriji. Jedna od njih je **sveta Tekla**. Rođena je u Ikoniji, današnjem gradu Konja, u Turskoj. Kao veoma mlada devojka čuvši sv. Pavla dok je propovedao Jevanđelja u njenom rodnom mestu, inspirisana apostolovim učenjem poželela je da se potpuno posveti hrišćanskoj veri i živi monaškim životom. Međutim, Teklini roditelji su se usprotivili njenoj odluci i pokušavali na više načina da je odgovore od ovakvog načina života i prisilili su je na udaju. Majka ju je na razne načine kažnjavala, čak joj i hranu uskraćivala, ali je nije pokolebala. Na kraju majka je odlučila da prijavi Teklu sudiji kao hrišćanku, a on ju je osudio na smrt spaljivanjem.¹²⁷ Po predanju sv. Tekla je ostala nepovređena i nakon toga započela sa sv. Pavlom misionarski rad kojim se bavila do kraja svog života. I tu je bila opet u situaciji da se odbrani dubinom svoje vere i Božijom milošću, kada je bila bačena zverima da je rastrgnu, a one je poštedeše. Jovan Zlatousti kaže za nju sledeće, "čini mi se da vidim ovu blaženu devu kako prinosi Gospodu jednom rukom devstvo a drugom mučeništvo".¹²⁸ Sveta Tekla je ovakvim načinom života postala podvižnica i *ravnoapostolka*,¹²⁹ naime, dobila je status ravan apostolima, i smatra se da je bila prva žena mučenica u hrišćanstvu. Zbog svojih čudotvornih dela, pre svega dara isceljenja, mesta na kojima je boravila – stena i pećina u kojoj je živela pred kraj svog života – smatraju se svetilištem, pa su tu izgrađeni manastir i crkva, koji su od IV veka mesto hodočašća. Još jedna crkva izgrađena verovatno tokom X veka posvećena je ovoj prvomučenici. Naime, veruje se da je kćerka cara Teofila, koja se takođe zvala Tekla, posvetila crkvu ovoj svetici po kojoj je dobila ime. Ova građevina je u Otomansko doba preinačena u džamiju i danas je poznata kao džamija Atik Mustafa paše, u Istanbulu.¹³⁰ Takođe je čuven manastir posvećen ovoj svetoj Tekli u Maaluli, Siriji.

istoku, od kojih je svakako najuticajnija Pravoslavno Mirovno Udruženje (Orthodox Peace Fellowship), koje nastoji da primeni evanđeoske principe na savremene konfliktne situacije među narodima u svetu, grupama i pojedincima u parohijama te u vlastitim kućama. Vidi <http://incomunion.org>. Osnovna načela ove međunarodne pravoslavne organizacije u mnogim svojim aspektima se poklapaju sa proklamovanim načelima UN i sličnih svetovnih organizacija kojima je cilj da promovišu mir i stabilnost u svetu.

127 Vidi <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/prolog/index.php?m=9&d=24&a=1&date=9-3>, (2.8. 2009).

128 O svetoj Tekli i njenom misionarskom radu vidi Ljubomir RANKOVIĆ, *Žena ikona crkve i blago sveta*, 164-66.

129 Ravnoapostolka je termin kojim se žene svetece stavljaju u istu ravan, po zaslugi sa apostolima, za njih se ne kaže apostolke, već u-ravni sa apostolima (prim. autorke).

130 O ovome više u: http://www.holyshoresofsaints.net/serbian/sveta_tekla.html, (2.8.2009). Takođe, u: http://en.wikipedia.org/wiki/Atik_Mustafa_Pasha_Mosque (2.8.2009).

Sv. Nina je u pravoslavnoj crkvi takođe poštovana kao ravnopostolka, ali pritom i prosvetiteljka Gruzije. Ona je, za razliku od sv. Tekle, rođena u hrišćanskoj porodici, u Kapadokiji u IV veku. Po pravoslavnom predanju,¹³¹ Ninin otac je bio čuveni rimski vojskovođa i navodno bio u srodstvu sa sv. Đorđem. Majka je pak bila sestra jerusalimskog patrijarha Juvenalija, koja se kasnije zamonašila i bila đakonisa.¹³² Patrijarh Juvenalije je nadzirao Ninino obrazovanje u toku koga je ona od starice Niafore veoma često slušala o narodu Gruzije, koji u to vreme još uvek bio neznabožački. Po predanjima sv. Nina je u uz vođstvo anđela i Bogorodice stigla do Gruzije u kojoj je svojim delima i načinom života učinila za Gruzijški narod ono što je Sv. Sava učinio za Srpsku pravoslavnu crkvu.¹³³ Članovi kraljevske porodice su bili prvi hrišćani Gruzije i saradnici u njenom misionarskom radu u Gruziji,¹³⁴ a Gruzija je postala jedna od prvih hrišćanskih zemalja. Svoje poslednje dane života Nina je provela u isposništvu i molitvi u pećini, gde je 335. zaspala u Gospodu. Grob joj se nalazi u Samtavrskom hramu.¹³⁵

Sv. Marija Egipćanka je živela u IV veku i njen životni put je opisao sv. Sofronije, jerusalimski patrijarh, što već samo po sebi govori o značaju njenog lika za hrišćanstvo. Rođena je u Misiru, a u Aleksandriji je živela do svoje 17. godine, kada je u potrazi za duhovnim mirom prešla Jordan i došla u Jerusalim.¹³⁶ Sv. Marija Egipćanka je primer osobe koja je uspela da svoje unutrašnje i spoljašnje nagone i strasti preobrazi iz jedne ravni življenja u drugu, pa je žeđ za telesnim zadovoljstvima pretočila u žeđ za duhovnim postignućima. Po predanju događaj koji je ovo omogućio vezuje se za njeno "hodočašće" u Jerusalim, u vreme kad je još uvek živela raspusnim životom. Pokušavši da uđe u crkvu osetila je da je neka nevidljiva sila sprečava u tome. Spazivši ikonu presvete Bogorodice u trenutku je shvatila svu svoju grešnost i besciljnost svog života i obećala sebi da će se preobratiti. Pri drugom pokušaju, posle ovog unutrašnjeg susreta sa sobom, posredovanog Bogorodicom, uspela je da uđe u crkvu – to nije bio samo fizički ulazak nego je to bio početak i njenog duhovnog puta. Od tad Marija počinje da živi pokajničkim životom u pustinji i više od 48 godina provela je posvećena duhovnim vežbama i isposništvu. Sv. Zosima palestinski, koji se s njom sretao u pustinji, pripoveda o njenoj duhovnoj veličini prenoseći priče o tome kako je u jednom trenutku bila oslobođena svoje telesnosti, hodala po vodi, imala dar prozorljivosti, itd. U pravoslavnoj crkvi sv. Marija Egipćanka služi kao izvanredan primer hrišćanske snage pokajanja.¹³⁷

131 Sv. Nina je svetica koja se slavi kako u istočnoj tako i orijentalnoj pravoslavnoj crkvi, kao i među grko-katolicima ili unijatima i rimokatolicima, koji imaju drukčije izvore za Nininu životnu priču. Upor. http://www.catholic.org/saints/saint.php?saint_id=1026 (4.8.2009).

132 RANKOVIĆ, *Žena ikona crkve i blago sveta*, 164-66.

133 Čak je i dan kad se oba sveca slave u pravoslavnom crkvenom kalendaru isti - 27. januar.

134 O ovome više u:

<http://www.svetosavlje.org/biblioteka/prolog/index.php?m=1&d=14&a=1&date=1-2007>, (2.8.2009).

135 Vidi RANKOVIĆ, *isto*, 167-68.

136 O ovome više u : http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_of_Egypt (4.8.2009).

<http://www.istocnik.com/zitija/zitija.cgi?month=april&day=14&aname=14>, (2.8.2009).

137 <http://ocafs.oca.org/FeastSaintsViewer.asp?SID=4&ID=1&FSID=100963>, (2. 8. 2009).

Sv. Petka–Paraskeva je po predanju bila srpskog porekla, rođena je u Epivatu (turski Bojados) u blizini Carigrada u X ili XI veku.¹³⁸ Po predanjima ona je veoma mlada čula u sebi priziv "Ko hoće za mnom da ide, neka se odreče sebe i uzme krst svoj, i za mnom da ide" (Mk. 8,34), što je ona i uradila. Napustila je roditeljski dom i otišla u Jerusalem, prelazeći Jordansku pustinju na sličan način kao sv. Marija Egipćanka provela ovozemaljski život, u postu i duhovnim iskušenjima. Pred kraj života se vratila u rodni grad gde je umrla i sahranjena na nepoznatom mestu. Kasnije će, veruje se voljom Božijom, njen grob biti nadjen a mošti, čija isceljujuća moć se brzo pročula, selile su se od Carigrada (Istambula), do Trnova (Bugarska), opet do Carigrada, pa u Beograd, da bi se danas čuvale u Rumuniji, u gradu Jašiju. Dva prsta šake sv. Petke, međutim, pohranjene su u istoimenoj kapeli na Kalemegdanu, u Beogradu.¹³⁹ Moglo bi se reći da je kult sv. Petke izuzetno jak u svim pomesnim pravoslavnim crkvama na Balkanu i da u narodu postoji verovanje da izvori pitke vode, koji nose ime ove svetiteljke, imaju isceljujuću moć, naročito kad su u pitanju oči.

5.2. Vladarke i monahinje u pravoslavnoj crkvi

Od samog početka, kao što smo videli, Crkva na istoku je beležila živote i asketske podvige sledbenica Hrista, a sa ustanovljenjem hrišćanstva kao zvanične religije rimskog carstva, čiji se istočni deo kasnije nazvao Vizantijskim, srećemo se i sa ženama koje vladaju tj. caricama, koje u tom svojstvu na razne načine ispoljavaju svoje talente i darove. Za ovu priliku kao ilustracija nam može poslužiti zanimljivo preplitanje životnih priča jedne carice i jedne monahinje, koja je zamalo postala carica – ali da jeste, ne bismo imali himne i tropare koje je stvorila kao monahinja. Reč je o životnim pričama vizantijske **carice Teodore** i monahinje i himnografinje **Kasijani**. Njihove sudbine se prepliću u IX veku, u Carigradu, za vreme vladavine vizantijskog cara Teofila (vladao od 829-842. godine). Naime, prema zapisima i običajima tog doba na vizantijskom dvoru, kad vreme dođe da se mladi carević ženi, pozovu se u dvorsku palatu devojke iz uglednih kuća, koje su i same prispele za udaju. Tako je bilo i u slučaju Teofila, za koga je upriličeno da pogleda okupljene devojke i izabere jednu tako što će joj uručiti zlatnu jabuku. Njemu se posebno svidela mlada devojka izuzetne lepote, Eikasija. Zastavši pred njom sa jabukom u ruci, zadivljen njenom lepotom, on primeti da "ipak, zlo je čoveku došlo od žene" (misleći na Evu); na šta je Eikasija, iako sramežljivo, suprotno njegovim očekivanjima, odgovorila: "ali, su sa ženom i mnoge bolje stvari počele," (misleći na Bogorodicu). Uvređen, Teofil prođe pokraj nje i dade jabuku drugoj devojci – Teodori.¹⁴⁰

138 Postoje, u stvari, nekoliko svetiteljki pod ovim imenom koje se poštuju u različitim pravoslavnim pomesnim crkvama. Vidi <http://www.roca.org/OA/133/133g.htm> (4. 8. 2009).

139 RANKOVIĆ, *Žena, ikona crkve i blago sveta*, 177-79

140 Lynda GARLAND, *Byzantine Emperesses*, New York, 1999, 97-98. Upor. Milica BAKIĆ-HAYDEN, *Varijacije na temu 'Balkan'*, Beograd, 2006, 102-103.

U Vizantiji su carice nosile različite titule, u zavisnosti kako su dolazile na presto. Tako se razlikuju *augusta*, *basilissa* i *despina*¹⁴¹. Teodora spada u red onih koje su su-vladale do punoletstva svojih sinova, u ovom slučaju Mihaila III. Ono po čemu će Teodora ostati zapamćena u vizantijskoj istoriji i naročito u istoriji svekolike Pravoslavne crkve jeste njena nepokolebljiva borba protiv ikonoboraca (ikonoklasta), koji su zagovarali zabranu upotrebe ikona u Crkvi. Paradoks Teodorinog položaja ogledao se u činjenici da je njen suprug, car Teofil, bio jedan od ikonoklasta koji je surovo progonio ikonopisce i one koji koriste ikone. Po predanju, Teodora je kradom držala ikone u svojim odajama i vaspitavala svoje kćeri da ih poštuju. Posle smrti svoga supruga, 842. godine, odmah je sazvala Ekumenski sabor u Carigradu, na kome je jednom i za svagda ustanovljeno poštovanje ikona i njihova uloga u životu vernika i Crkve.¹⁴² U čast ovog događaja, u pravoslavnoj crkvi se svaka prva nedelja Časnog Posta, slavi kao Nedelja Pravoslavlja, a Teodora se spominje kao svetica koja se izborila sa ikonoborskom jeresi. Sam kraj života carica Teodora je provela u manastiru, u izgnanstvu sa svojim kćerima, a po zapovesti sopstvenog sina, cara Mihaila. Tu je 867. godine predala dušu Bogu, a njeni zemni ostaci (*mošti*) postadoše, prema predanju, čudotvorne. Nakon pada Carigrada u ruke osmanskim Turcima, 1453. godine, one su prenesene na ostrvo Krf, u Grčkoj, gde se i danas nalaze.

Nakon pomenutog incidenta oko izbora carice, Eikasija je ostavila život u svetu i zamonašila se, od kad je poznata pod imenom **Kasija** ili **Kasijani**. Pominje se da je osnovala ženski manastir u Carigradu, na čijem čelu je bila kao igumanija.¹⁴³ Neki su njeno monaštvo videli kao beg iz sveta, ali ima dovoljno indikacija da se ne radi o prostoj frustraciji nego o dubljim razlozima, jer Kasijani je bila ne samo izuzetno lepa nego i izuzetno obrazovana i inteligentna mlada žena, čiji su darovi komponovanja i pisanja došli do punog izražaja baš zahvaljujući gore pomenutom sticaju okolnosti. Kao ishod imamo oko 45 crkvenih himni koje se njoj pripisuju, kao i 26 svetovnih radova (epigrama i gnomskih stihova). Njene himne i tropari, odlikuju se svojevrsnom lepotom, na osnovu koje su i bili uvršteni u dela koja se tradicionalno izvode za glavne hrišćanske praznike, pre svega u Grčkoj pravoslavnoj crkvi, a danas i drugim pomesnim crkvama. Uprkos tome što nekima u crkvenim krugovima nije bilo pravo što su ta dela uvrštena za izvođenje za velike praznike, tako da je čak dolazilo i do krivotvorenja njenog imena u muško. Ona su, međutim, uprkos svemu

141 Titula 'auguste' (gr. *Sebaste*) koristila se za caricu koju bi krunisao njen suprug, *basileous autokrator*, i sa kojim je onda postajala suvladarka, a za razliku od carica koje su to postajale kao udovice, odnosno majke maloletnih carevića. Titula 'auguste' se nije dobijala automatski, udajom nego ukazom cara.

142 Zanimljivo je da je tom prilikom Teodora uspjela da izdejstvuje da Teofil ne bude anatemisan, lično se obrativši saboru i rekavši da se car na samrti pokajao za svoja jeretička shvatanja. Ovo je bio i mudar politički gest budući da je Teofil imao i dalje jedan broj svojih pristalica koje ona na taj način nije antagonizirala. Vidi GARLAND, *Byzantine Emperresses*, 101-102.

143 BAKIĆ-HAYDEN, *Varijacije*, 102. Vidi takodje:
<http://home.infionline.net/~ddisse/kassia.html> (4.8.2009) i
<http://en.wikipedia.org/wiki/Kassia> (4. 8. 2009).

preživela do danas i sve više dobijaju svoje puno priznanje i zasluženu pažnju jer Kasijani je zapravo prva evropska kompozitorica.¹⁴⁴

I u srednjovekovnoj Srbiji imamo preplitanje života jedne carice, odnosno kneginje **Milice Hrebeljanovoć**,¹⁴⁵ kasnije monahinje *Evgenije*, i monahinje, čuvene pesnikinje-vezilje **Jefimije**. Milica potiče iz loze dinastije Nemanjića, kao njen potomak u četvrtom kolenu. U *Žitiji kneza Lazara* iz 1392. godine, pominje se da je Milica od "carskog roda", i "plemena svetog Simeuna Nemanje, prvog gospodina Srbima".¹⁴⁶ Milica se takođe opisuje kao osoba svakojakim vrlinama ukrašena, koja se u kući svojih roditelja naučila hrišćanskim vrlinama, ali i pismenosti, da bi kasnije, kao rođaka cara Dušana Silnog (1331-1355), boravila na njegovom dvoru i stekla dodatna znanja i vrline. Kaže se da je na mestu na kome je srela kneza Lazara posle dala da se sagradi manastir, koga je nazvala Ljubostinja (ljubve stan – stan ljubavi).¹⁴⁷ Ona i Lazar su svoju prestonicu imali u Kruševcu, "a Milica je bila istinska savladarka svome mužu Lazaru".¹⁴⁸ Posle kosovske bitke, 1389. godine, kada je knez Lazar sa mnoštvom vlastele izgubio život, Milica ostaje sa dva maloletna sina i kćerkom Oliverom, jedinom od pet kćeri koja nije još bila udata. Nasledivši državu koja je bila na rubu propasti, gde je opasnost sada vrebala ne samo od Turaka nego i od Mađara sa severa, Milica, po pisanju njenih biografa "uze na sebe revnost mušku u narodnim poslovima u kojima je se teško snaći" i načini niz diplomatskih poteza kako bi obezbedila budućnost svoje dece, pre svega despota Stefanana Lazarevića.¹⁴⁹ Takođe je bila i mirotvorica unoseći harmoniju među bliže i dalje članove svoje zavađene porodice. Svoje sposobnosti kao vladarka pokazala je, na primer, posle kosovskog boja sazivanjem sabora u Žiči radi izbora novog patrijarha; takođe i 1393. godine, kada je neposredno pre nego što se zamonašila, sazvala državni sabor na kome je formalno predala vlast svom sinu Stefanu Lazareviću. Zamonašivši se uzela je ime Evgenija, a pred kraj života (1405), kad je dobila "veliki anđeoski obraz" i postala monahinja velike shime nazvana je Efrosinija.

Velika pomoć Milici i kao vladarki i kao sestri monahinji bila je udovica Despota Uglješe, poznata kao monahinja **Jefimija**, rođena kao Jelena, takođe u uglednoj vlastelinskoj porodici. Odrasla je na dvoru svog oca i bila dobro školovana i propisno "obdarena" kad se udala. Međutim, kad je taj deo zemlje pao pod tursku vlast, a ona ostala bez uslova za život, povlači se u manastir, a potom dolazi na dvor kneza Lazara gde pomaže kneginji Milici sa kojom je bila u srodstvu. Kad je Milica počela da gradi svoju zadužbinu, manastir Ljubostinju, i kad se i sama zamonašila, Jefimija je bila uz nju.

144 *Isto*.

145 Titula car i carica, za Lazara i Milicu, odomaćila se u popularnom predanju, uglavnom pod uticajem epske poezije. Lazareva titula je bila knez ili knjaz, pa je onda i Milica kneginja.

146 Miladin STEFANOVIĆ, (2009), Vladarka i svetiteljka kneginja Milica, u: <http://www.novosti.rs/code/navigate.php?id=16&status=jedna&datum=2009-04-08&feljton=7053> (4. 8. 2009).

147 Justin POPOVIĆ, Spomen svete matere naše, Evgenije-Efrosinije, srpske carice Milice, u: http://www.crkva.se/srbi_evgenija.htm (4.8. 2009). Upor. RANKOVIĆ, *Žena*, 184.

148 *Isto*, 185.

149 O situaciji u kojoj se obrela srpska kneginja beleži u vizantijskim izvorima Konstantin Filozof.

Mnoge ključne momente Miličinog života obeležilo je druženje sa Jefimijom. Kad je trebalo ići sultanu Bajazitu i posredovati za Despota Stefana, Jefimija je išla u pratnji zamonašene kneginje. U stvari, prilikom tog puta, Jefimija je darivala manastir Hilandar, na Svetoj Gori, oltarskom zavesom sa tekstom pesme. Ovaj njen rad, zatim pokrov za glavu knezu Lazaru, takođe sa izvezenim stihovima, i plaštenica sa stihovima za bogoslužnje na Veliki petak i Veliku subotu, tri su remek dela ove monahinje i najtananije srpske srednjovekovne pesnikinje i vezilje. Vredno je pomena i njen vaspitački rad na obrazovanju dece na dvoru kneza Lazara u Kruševcu.¹⁵⁰ Nije isključeno da je baš ona uspela da na mladog Stefana prenese ljubav za pisanje poezije, što se kasnije ogledalo u njegovom čuvenom *Slovu ljubve*, jednom od najdarovitijih srpskih srednjovekovnih rukopisa.¹⁵¹

I iz novijeg vremena imamo zanimljive primere ispreplitanih života pravoslavnih žena, koje su svojim delovanjem ostavile pečat na vreme u kome su živele, i još više na ljude sa kojima su dolazile u kontakt. Ovde se radi o dve Elizabete: jedna je bila Ruskinja, Elizaveta Pilenko, kasnije znana po monaškom imenu mati Marija Skobcova, a druga Francuskinja Elizabeta Behr-Siegl (Elisabeth Behr-Siegl), jedna od vodećih pravoslavnih teologinja na Zapadu. I dok je mati Marija bila rođena u dobrostojećoj ruskoj pravoslavnoj porodici, u mladosti je ostavila pravoslavlje privučena idejama raznih levičarskih pokreta, Elizabeta Behr-Siegl je odrasla u kući protestantskog oca i jevrejske majke, i u toku studija na Protestantskom teološkom fakultetu u Strasburu, privučena pravoslavljem, u 24. godini postaje konvert i vremenom jedna od najeminentnijih pravoslavnih mislilaca i teologa, poznata po svom ekumenizmu i nastojanju da se položaj žene u pravoslavnoj crkvi tumači na svež način, a opet u tradiciji ranih, pre svega kapadokijskih otaca Crkve.

Mati Marija je takođe u nekom smislu postala konvert jer se posle burnog života (otpadništva od vere, dva braka, porodičnih tragedija) vratila svojoj pravoslavnoj veri da bi se na kraju čak i zamonašila, ispunjavajući monaški priziv na jedan specifičan način. Njime je na sebe skrenula pažnju mnogih u pravoslavnim krugovima u Parizu, u kome se obrela pred Drugi svetski rat i pridružila pokretu otpora. Naime, pošto je mati Marija pre monašenja razvila vrlo intenzivan socijalni rad, kojim je pomagala svakojakim otpadnicima, njeno monašenje je podrazumevalo nastavak takvog rada. Ona je tako osnovala i vodila veoma neobičan manastirski dom u Parizu u koji su dolazile nezaposlene osobe, prostitutke, siromasi i svi kojima je bila potrebna pomoć i uteha. Ovo neobično mesto je takođe postalo stecište sjajnih umova ruske emigracije u Parizu kao i ljudi poput Elizabete Behr-Siegl, koja je dolazila da sluša i raspravlja teološka pitanja. Neki su ovaj neobični manastir opisivali kao kantinu, salon i prihvatilište u isto vreme.

U toku Drugog svetskog rata obe Elizabete, svaka na svoj način, pomagale su pokret otpora u Francuskoj, a posebno su se zalagale za

150 Vidi: Dimitrije KALEZIĆ, Jefimija pesnikinja i monahinja – vaspitačica i vezilja, u: *Sveti Grigorije Palama u istoriji i sadašnjosti*, Srbinje-Ostrog-Trebinje, 2001, 134-143.

151 RANKOVIĆ, *Žena*, 188.

3) **Ta'awun** (arap. – *ispomaganje, zajednički napor u dobru*) je još jedan metod preporučen u nastojanju da se gradi mir i razumijevanje među ljudima. Ovaj metod je posebno važan u interreligijskom dijalogu i suživotu muslimana i nemuslimana: "*Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu.*" (Kur'an, 5:2)¹⁶²

Način na koji se može graditi zajednica vjernika/ca i onih koji ne vjeruju je ispomaganje i zajedničke aktivnosti na promociji dobra, a izbjegavanje udruživanja radi grijeha i neprijateljstva. U današnjim pluralnim društvima, ovaj metod može pomoći ljudima da vode dijaloge i susreću se kroz korisne akcije pomaganja jednih drugima, a posebno onih koji su ugroženi, neovisno o tome da li dijele isti svjetonazor i religijsko uvjerenje. U metodologiji Interreligijske grupe mladih (IFYC, 1998. god.) iz Amerike, jedna od važnih metoda je i *učenje kroz služenje*¹⁶³ – služenje onima kojima je pomoć potrebna. Na taj način se produbljuje povjerenje među ljudima i stvara prijateljsko okruženje svih članova zajednice i društva.

5.2. Doprinos žena izgradnji mira

U današnje vrijeme kada su u svijetu permanentno prisutni sukobi i ratovi – a njima najviše pogođeni žene i djeca – izgradnja mira i sigurnosti su među bitnijim društveno-političkim stavkama. Zajednički zadatak i žena i muškaraca je rad na promociji i izgradnji mira, suživota i međusobnog uvažavanja. UN-ova *Rezolucija 1325 o ženama, miru i sigurnosti* zahtijeva ravnopravno uključivajnje i žena i muškaraca u sprečavanju i razrješavanju konflikta i izgradnji mira, u članu 1 se "*pozivaju države-članice da osiguraju veće prisustvo žena u donošenju odluka na svim nivoima u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje i rješavanje sukoba*".

Žene nisu smatrane važnim akterima u izgradnji mira, a posebno ne na nivou donošenja odluka u državi i međunarodnim institucijama. Ako žene snose najveći teret podizanja porodice, onda bi njihova briga za miran život te porodice trebalo da se proteže na sve sfere života – uključujući i kreiranje politika djelovanja u pravcu izgradnje mira, i konkretnih akcija u praksi. Religijski okvir muslimane/ke podstiče da se aktivno anagažiraju oko zajedničkog dobra, a veliko dobro za jednu zajednicu je ako može živjeti u miru i bez straha za život i osnovnu egzistenciju. Poruke o miru i dijalogu u Kur'anu nisu zasebno upućene ni ženama ni muškarcima, već su to univerzalne poruke kojih bi trebalo da se drže svi/e vjernici/e. Povijest svjedoči o tome da su i žene i muškarci pokretali sukobe¹⁶⁴ i da se ne može govoriti o tome kako su žene sklone izgradnji mira i mirovnom aktivizmu a muškarci nisu: "*Žene nisu prirodne mirotvorke; neke žene su vrlo*

162 Isto, 44.–45.

163 Rev. Bad HECKMAN – Rori PICKER NEISS, *Interactive Faith – The essential Interreligious Community Building Handbook*, Vermont, 2006., 127.–128.

164 Fatima MERNISSI, *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, 145.–160.

agresivne ratnice."¹⁶⁵ Podjednako kao i muškarci, žene mogu biti i dobre liderice ali i diktatorice, mogu provoditi diskriminaciju i isključivanje ali mogu biti i promotorice pluralizma i poštivanja različitosti:

Ipak, zato što žene, općenito, primarno vode brigu o drugima u porodicama i zajednicama, one imaju krucijalnu ulogu u izgradnji mira, vrlo često na neformalan i nezvaničan način. Ove uloge često proizlaze iz iskustva opresije, kroz upoznavanje šta znači biti isključen/a, i traženje društva koje je istinski inkluzivno. Neke žene su postale mirovne aktivistice i zagovaraju isključivo nenasilan način komunikacije i međusobnih odnosa. Druge žene su medijatorice, savjetnice u liječenju trauma i graditeljice politika kojima upozoravaju na korijene uzroka nasilja i načine da preoblikuju odnose među ljudima. Mnoge žene su edukatorice i voditeljice grupa koje doprinose izgradnji kapaciteta individue, zajednica i nacija u razrješenoj konfliktima i prevenciji daljnjeg širenja nasilja.¹⁶⁶

Žene, dakle, nisu po prirodi mirotvorke – kao što ni muškarci po prirodi nisu ratnici – ali način života i uloge koje su im društveno dodijeljene uveliko uvjetuju njihovu inkliniranost ka određenoj vrsti angažmana. Na neformalnom nivou, briga o drugima, medijacija među članovima porodice a često i u široj zajednici, podupiru upućenost žene na dijaloško i mirno razrješeno nesuglasica i sukoba. Zbog svog mjesta "druge" – u hijerarhijskim postavkama patrijarhalnih društava – žene lakše razumiju poziciju obespravljenih i isključenih, i radije grade *horizontalne* mreže aktivnosti nego hijerarhijske. To potvrđuju iskustva žena koje su došle na određene pozicije, do tada nedostupne, u vjerskim zajednicama. Naprimjer, rabinka Saso je analizirajući angažman žena u sinagogi kazala sljedeće:

Njihova pažnja je više usmjerena na potrebe ljudi nego na principe. Ženska vizija stvarnosti nije hijerarhijski model u kojem se jedan cilj stavlja na vrh, već mrežni model u kojem je cilj da se povežemo s drugima i budemo zajedno u centru.¹⁶⁷

Na formalnom nivou, kada žene dođu na *mjesta odlučivanja* u bilo kojoj oblasti života, onda se suočavaju s brojnim preprekama koje hijerarhijska struktura društva nameće. Stoga, kako naglašava Judith Plaskow, nije dovoljno da se ženama osiguraju pozicije odlučivanja već je potrebno provesti transformaciju struktura liderstva i rodni uloga.¹⁶⁸ Maskulini modeli liderstva predstavljaju prepreku ženama da se snađu na liderskim pozicijama – jer su *pravila igre* "utemeljena na modelu pobjednika i gubitnika, natjecanja i suočavanja, a ne na međusobnom uvažavanju, saradnji i postizanju konsenzusa".¹⁶⁹ Dok se ne transformiraju strukture maskulinog liderstva, ženama preostaje ili da se *suobličavaju* s muškim modelima liderstva – da bi bile prihvaćene ili da odustanu u cjelosti od učešća na liderskim pozicijama. O tome je predsjedavajuća švedskog parlamenta Birgitta Dahl rekla:

165 Elizabeth PORTER, *Peacebuilding: Women in International Perspective*, London – New York, 2007., 3.

166 Elizabeth PORTER, *Peacebuilding: Women in International Perspective*, 3.–4.

167 Pamela, NADELL, *Women Who Would be Rabbis: A History of Women's Ordination*, Boston, 1998., 247.

168 Judith PLASKOW, *Standing Again at Sinai*, San Francisco, 1990., 228.

169 Nadezhda SHVEDOVA, *Obstacles to Women's Participation in Parliament*, Azza Karam (ur.) *Women in Parliament Beyond numbers*, Stockholm, 1998., 22.–23.

Ni muškarci ni žene ne treba da se povinuju tradicionalnim ulogama. Žene ne treba da se ponašaju kao muškarci da bi dobile moć, a muškarci ne treba da se ponašaju kao žene da bi im se dozvolilo da brinu o svojoj djeci. Kada ovaj obrazac postane norma, onda ćemo vidjeti stvarne promjene.¹⁷⁰

Doprinos žena u izgradnji mira, posmatran iz ugla religijske i feminističke etike brige i pravde, podrazumijeva jednake mogućnosti i pravedno postupanje za sve te posebnu pažnju za manjinske i marginalne grupe u društvu. Pravednost je temeljni princip u islamskoj tradiciji, ali se uz taj princip uvijek vezuje milosrđe kao važna komponenta ostvarivanja pravde, a Bog kaže da je Sebi naredio milosrđe (Kur'an, 6:12), ali je i obavezao ljude da ustraju na opraštanju. (Kur'an, 7:199). Termin *rahm* (arap. – *milost*) ili *Rahman* i *Rahim* (arap. – *Milosni* i *Samilosni* – Božija imena) imaju isti korijen kao i riječ *reham* (arap. – *maternica*), što ženama zbog dara rađanja osigurava dodatni potencijal za promociju milosrđa i praštanja, ali uz pravednost. Feministička etika brige insistira na pravdi uokvirenoj religijom, jer kako Uma Narayan komentira: "*Pravda bez brige (milosti u religiji) može biti okrutna. Briga bez pravde, opet, može biti opresivna.*"¹⁷¹

Žene u Bosni i Hercegovini su tokom proteklog rata, a posebno u postratnom periodu, pokazale da žele mir te su prve smogle snage i hrabrosti da prelaze etno-nacionalne granice i rade zajedno na uspostavi mira i pomirenja. One su, kako bi to Nusbaum Marta obrazložila, bile "*individue koje imaju moralnu obavezu da promoviraju pravdu za druge ljude izvan njihovih nacionalnih granica*".¹⁷² Važno je napomenuti da u tim naporima, uglavnom, nije pravljena razlika na osnovu identiteta te da su i vjernice i ateistkinje zajedno držale zastave mira, zajedno prelazile mostove koji su razdvajali gradove i ljude i zajedno tragale za mogućnostima uspostave mira.¹⁷³ Organizacije civilnog društva su ponudile prostor za ovakav angažman i omogućile uključ enje zainteresiranih za mirovne procese. Danas su žene više uključene u akcije za izgradnju mira pri organizacijama civilnog društva ali je vrlo malo onih koji/e koriste religijske resurse u takvim aktivnostima. Žene u islamskoj zajednici još uvijek nisu uključene u ove aktivnosti, niti imaju vlastite programe izgradnje mira i dijaloga, a mogle bi dati značajan doprinos ovim procesima. Sve akcije koje poduzimaju nevladine organizacije su iznimno važne za postkonfliktna društva, međutim, žene su i dalje isključene iz formalnih procesa izgradnje mira. Žene nisu u delegacijama koje potpisuju mirovne sporazume – žena nije bilo ni kada je potpisan Dejtonski mirovni sporazum.¹⁷⁴

U povijesti postoje primjeri dobre prakse u izbjegavanju sukoba, diplomatskom rješenju sukoba i inkliniranja ka mirnom razrješenju nesporazuma – i na nivou porodice i na nivou društva. Važna paradigma

170 Isto, 23.

171 Uma NARAYAN, *Colonialism and Its Others: Consideration on Rights and Care Discourses*, Hypatia, 1995., preuzeto iz Elizabeth PORTER, *Peacebuilding: Women in International Perspective*, 57.

172 Martha NUSSBAUM, *Sex and Social Justice*, Oxford, 1999., preuzeto iz Elizabeth PORTER, *Peacebuilding: Women in International Perspective*, 117.

173 Vidjeti više o ženama koje prelaze granice, Žene u crnom, www.zeneucrn.org;

174 Elizabeth Porter, *Peacebuilding: Women in International Perspective*, 37.–38.

nenasilnog rješavanja sukoba i uspješnog političkog liderstva je Balkisa – vladarica od Sabe – koja je pokazala opredjeljenje za pregovore i diplomatsko rješenje sukoba koji je mogao izbiti između nje i najvećeg vladara tog doba Sulejmana a.s. (Solomon). U novijoj povijesti je sve više muslimanki koje aktivno rade na izgradnji mira. Najpoznatija, danas, je zalagateljica za ostvarivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda – Širin Ebadi – koja je za svoj angažman dobila i Nobelovu nagradu.

5.2.1. *Balkisa*

Balkisa je jedina žena vladarica koja se spominje u Kur'anu (27: 20–44) a smatra se da je vladala u Sabi – u današnjem Jemenu. Svoju mudrost pokazala je izbjegavši sukob sa Sulejmanom a.s. Dobivši ultimativno pismo od njega, u nedoumici šta da uradi, Balkisa se savjetovala sa svojim uglednicima na dvoru: *"O velikaši," – reče ona – "savjetujte mi šta bi trebalo da uradim, ja bez vas neću ništa da odlučim!"* Ona ne odlučuje kao diktatorica nego se savjetuje sa svojim saradnicima kako bi pronašla najbolje rješenje. Oni joj stavljaju do znanja da su spremni ići u rat ali da njoj prepuštaju konačnu odluku: *"Mi smo vrlo jaki i hrabri," – rekoše oni – "a ti se pitaš! Pa, gledaj šta ćeš narediti!"* Balkisa razmišlja i odlučuje se za diplomatske pregovore jer ne želi rizikovati da njen narod bude pokoren zbog nesmotrene odluke: *"Kad carevi osvoje neki grad," – reče ona – "oni ga razore, a ugledne stanovnike njegove učine poniženim. Eto, tako oni rade. Poslat ću im jedan dar i vidjet ću sa čime će se izaslanici vratiti."*

Željela je dobiti više informacija o vladaru koji joj je uputio pismo i nije dozvolila da je nadvlada sujeta i oholost zbog čega ne bi donijela dobru odluku za svoj narod. Balkisa je pravi primjer žene koja razmišlja, koja ima osjećaj za trenutak u kojem se nalazi i koja pokazuje brigu za druge, za narod, a ne samo za vlastiti položaj. Kada se susrela sa Sulejmanom bila je iskušana dva puta. Prvi put je trebalo da prepozna svoje prijestolje – koje je na čudesan način preneseno u Jerusalem i donekle preuređeno, i njen odgovor je bio: *"Kao da je ono."* Drugi test je bio ulazak u dvoranu, uglačanim staklom popločanu, za koju je pomislila da je voda duboka pa je zadigla haljinu da se ne pokvasi. Kada je shvatila da Sulejman posjeduje znanje i moć koje nadmašuje sve ono što je do tada poznavala, Balkisa donosi odluku da prihvati izazov koji je postavljen pred nju. Bila je otvorena za nove ideje – ideje vjere u jednog Boga koje nudi Sulejman a.s. – što pokazuje njenu zrelost i kao osobe i kao liderice.

Balkisa je pokazala da žena može uspješno vladati, da može biti mudra u donošenju odluka, dobra analitičarka te da dobro procjenjuje situaciju, taktična u razgovoru i da ishitreno ne reagira, jer to nije odlika inteligentnih ljudi. Ona je stoga izbjegla izravan odgovor, jer je znala da je na ispitu, i na kraju – nije se uporno držala svojih stavova, već je bila dovoljno pragmatična, pronicljiva i otvorena za nove i drukčije ideje koje su joj ponuđene. Ona je bila žena iz čijeg primjera mogu učiti i žene i muškarci danas.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Zilka SPAHIĆ-ŠILJAK, *Žene, religija i politika*, 125.

5.2.2. Širin Ebadi – muslimanka i građanka

Prva muslimanka koja je dobila prestižnu Nobelovu nagradu za mir, 2003. godine, i jedna od mnogih muslimanki koje pokušavaju pokazati da je moguće biti dobra vjernica i građanka. Rođena je u Iranu 1947. godine, u porodici obrazovanih muslimana koji su prakticirali vjeru. Obrazovanje je stekla u Teheranu, gdje je diplomirala na Pravnom fakultetu 1965., a od 1969. godine je radila kao sutkinja. U međuvremenu je i doktorirala na istom fakultetu 1971. godine. Širin je prva žena koja je dobila mogućnost da radi kao sudija – jer postoje takva tumačenja islama prema kojima žena ne može služiti kao sudija. Nakon Revolucije 1979. godine, sa ajatollahom Homeinijem na čelu, došlo je do velikih promjena koje su posebno pogodile žene. Širin i još nekoliko drugih sutkinja je dobilo otkaz, ali joj je ponuđeno da radi u administraciji u sudu kojim je nekada predsjedavala. Zbog toga se povukla u prijevremenu penziju – i to vrijeme iskoristila je da piše dok nije dobila dozvolu za advokaturu, koju je pokrenula 1992. godine. U tom periodu pa do današnjih dana, Širin je kao advokatica uradila značajne stvari za odbranu osnovnih ljudskih prava, što između ostalog uključuje:

- suosnivačica Asocijacije za podršku dječijih prava, 1995. god., i predsjednica Asocijacije do 2001. godine, a od tada služi kao pravna savjetnica;
- angažman za poboljšanje statusa studenata, a posebno na osiguranju stipendija i školarina onima koji si to ne mogu priuštiti;
- suosnivačica Centra za odbranu ljudskih prava, 2001.god., kojim predsjedava;
- profesorica na Univerzitetu u Teheranu te drži predavanja o ljudskim pravima;
- branila je nekoliko slučajeva kršenja osnovnih ljudskih prava, odnosno slobode govora:
 - a) novinar Habibouallah Peyman – koji je napisao članak o slobodi izražavanja,
 - b) Abbas Ma'rufi – glavni urednik mjesečnog časopisa Gardoun – u kojem je objavio nekoliko intervjuva i poema zbog kojih je proce-suiran,
 - c) Faraj Sarkushi – urednik mjesečnih novina Adineh;
- zastupala je i porodice žrtava serijskih ubistava;
- zastupala je žene koje su izgubile starateljstvo nad djecom – zbog zakonskih odredbi o starateljstvu koje daju primat ocu u odnosu na majku;
- predložila je Islamskoj konsultativnoj skupštini da ratificira Zakon o zabrani svih oblika diskriminacije nad djecom – što je i prihvaćeno i ratificirano 2002. godine.¹⁷⁶

Sve ove aktivnosti Širin provodi kao muslimanka koja prakticira vjeru i koja neprestano ističe svoj religijski identitet kao važan u njenom životu i radu. Ona je potpuno opredjeljena za ljudska prava ali i za islam – jer je odrasla u porodici u kojoj je postojao sklad između onoga što proklamira vjera i principa univerzalnih ljudskih prava. Zbog toga je izložena i kritika-

¹⁷⁶ Više o Širin Ebadi vidjeti na oficijelnoj stranici Nobelove nagrade: http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2003/ebadi-autobio.html, (25.7.2009.)

ma ne samo religijskih krugova u svojoj zemlji nego i drugih organizacija ljudskih prava – pa se, umjesto na jednom, *bori na dva fronta* da pokaže kako je moguće uskladiti vjernički i građanski identitet. Amber Pawlik, iz Homa Darabi Fondacije, oštro kritizira Širin jer i dalje insistira na islamu u svom radu: "*Skamenjeni smo što čujemo da se još uvijek nazivaš muslimankom, umjesto Irankom ili iranskom ženom. Jesi li zaboravila da je Iran pobijedena zemlja i da je islam strana religija koja se Irancima nameće stoljećima?*"¹⁷⁷

Ista autorica u svojoj kritici navodi da je Širin dobila Nobelovu nagradu zato što nije pobunjenica, već neko ko mirno zagovara reforme.¹⁷⁸ Upravo tako, ona takav pristup smatra mogućim načinom promjena u društvu, bez sukoba i ubijanja. Za Širin je 21. stoljeće vrijeme dekonstrukcije mnogih koncepata, a među važnijim su koncepti mira i demokracije. Za nju odsustvo rata nije mir – i nema mira bez socijalne pravde. Ona smatra da je važno transformirati koncept demokracije iza koje se zaklanjaju mnogi tirani i diktatori i u kojoj se produbljuju klasne razlike.¹⁷⁹

Kraljica od Sabe i Širin Ebadi su svaka na svoj način pokazale opredijeljenost za mir, pregovore, postizanje konsenzusa, otvorenost za novo znanje i horizonte koji omogućuju transformaciju postojećih uvjerenja i praksi.

177 Amber PAWLIK, *Shirin Ebadi: Why do you endorse Islam?*, http://www.homa.org/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=5 (29.7.2009.)

178 Amber PAWLIK, *Noble Prize Shirin Ebadi and Political Agendas*, (13.10.2003.) <http://www.activistchat.com/phpBB2/viewtopic.php?t=2563&sid=48dcf92a532a148adc8faab06796c5e6>, (29.7.2009.)

179 Shirin EBADI, *The meaning of Peace in 21st century*, Open Democracy, http://www.opendemocracy.net/democracy-fifty/meaning_century_4670.jsp, (29.7.2009.)

SAŽETAK

Knjiga *I vjernice i građanke* analizira poimanje dostojanstva žena, rodni odnosa, položaja žena u braku i obitelji, javnom životu te ulozi žena u izgradnji mira u okviru triju vjerskih tradicija: katoličke, pravoslavne i islamske, i to pod vidom konstrukcije i rekonstrukcije spolnih stereotipa. U središtu pozornosti su filozofsko-teološke i kulturalne postavke koje su u svakoj od navedenih vjerskih tradicija utjecale na određenje rodni identiteta i rodni uloga te njihova provjera na izvornim vjerskim tekstovima. Na taj se način može razabrati kako i koliko vjerske tradicije i vjernički individualni angažman mogu pridonijeti provođenju člana 5 *Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)*, odnosno promjena i transformacije društvenih i kulturnih obrazaca u ponašanju muškaraca i žena s ciljem uklanjanja predrasuda i običaja utemeljenih na ideji o podređenosti ili nadređenosti jednog ili drugog spola ili na stereotipnim ulogama muškaraca i žena.

Budući da dostojanstvo i na njemu temeljena ljudska prava zahtijevaju ne samo filozofsko-teološka i druga promišljanja već i pravni okvir i institucije koje će ih osiguravati i provoditi, u knjizi su predstavljene i neke aktivnost vjerskih zajednica i na tom području, pri čemu se ne ulazi u pravne rasprave o podudaranju ili razlikama između pojedinih odredbi *CEDAW-a*, *UN-ove Rezolucije 1325 o ženama, miru i sigurnosti*, i zakonodavstva i učenja crkava i vjerskih zajednica.

Knjiga ima četiri poglavlja. U prvom poglavlju su predstavljeni i kritički analizirani postojeći domaći i međunarodni pravni instrumenti zaštite ženskih ljudskih prava. Nakon povijesnog pregleda razvoja ideje ljudskih prava općenito i ženskih ljudskih prava posebno, ukazuje se na rascjep koji još uvijek postoji između normativnog i činjeničnog, tj. identificiraju se glavna područja diskriminacije i subordinacije žena kako u javnom tako i u privatnom životu. Taj rascjep omogućavaju i podržavaju rodni stereotipi koji se opravdavaju kulturnom i religijskom tradicijom.

U sljedeća tri poglavlja se dekonstruira nastanak i religijska (ne)opravdanost upravo tih rodni stereotipa sa stajališta triju vjerskih zajednica: katoličke, pravoslavne i islamske. Sva tri poglavlja imaju istu strukturu i isti metodološki pristup. Zadane teme: dostojanstvo žene, teorije rodni odnosa, rodni odnosi u braku i obitelji, rodni odnosi u javnom životu te posljedice rodni teorija na mirotvorstvo i djelovanje žene u izgradnji mira, osvjetljavaju se na temelju svetih tekstova i različitih teoloških tradicija. Ovakav pristup omogućava spoznaju na koji način i pod kakvim utjecajima je došlo do konstrukcije rodni identiteta u okviru pojedine vjerske zajednice te o mogućnostima njihove "dekonstrukcije". Očiti su i međusobni utjecaji između pojedinih vjerskih tradicija kao i isprepletenost filozofskih, teoloških i kulturoloških utjecaja na nastanak rodni stereotipa.

Posebnost ove studije u odnosu na slične radove u kojima se propituje odnos vjerskih zajednica u vezi sa ženskim ljudskim pravima je višestruka. Kao prvo, ne analiziraju se samo učenja ili zakonski propisi pojedinih

vjerskih zajednica o ljudskim pravima žena već i ustanove i razne inicijative koje u okviru vjerskih zajednica promoviraju ljudska prava žena. Kao drugo, sa stajališta vjere se analizira cijeli niz pitanja koja su relevantna za ljudska prva žena: od priznanja njihova dostojanstva do primjene toga priznanja na svim područjima javnog i privatnog života. Kao treće, ne analizira se stav samo jedne vjerske zajednice već triju vjerskih zajednica koje su dominantne na jednom određenom geografskom području, odnosno u Bosni i Hercegovini. Premda se o odnosu katoličanstva, pravoslavlja i islama prema ljudskim pravima žena piše zasebno, poštujući posebnosti svake vjerske tradicije, uključujući i jezik u koji se svaka od tih vjerskih zajednica na području BiH inkulturirala, ujednačena struktura rada i metodologija omogućuju uočavanje zajedničkih stavova i međusobnih utjecaja.

Osnovni cilj rada bio je pokazati mogućnost dijaloga između civilnog i vjerskog sektora, pomirenja religijskog i građanskog koncepta ljudskih prava u pogledu priznanja i primjene ženskih ljudskih prava te zajedničkog djelovanja na razgradnji spolnih stereotipa kao preduvjeta uspostave pravednijih rodnih odnosa na svim područjima ljudskoga života.

Ključni pojmovi: dostojanstvo, ljudska prava, univerzalizam, kulturni relativizam, teološka antropologija žene, teorije spolova, porodica, obrazovanje, javni život, žene, izgradnja mira, islam, pravoslavlje, katoličanstvo.

SUMMARY

The book *"Both Believers and Citizens"* analyses the notion of women dignity, women position in society and marriage, public life, and their peace building role, within three religious traditions; Roman-Catholic, Orthodox and Islam, with the aim of construction and reconstruction of sex stereotypes. Philosophical-theological and cultural assumptions are given center of attention for their crucial role in each of the religious tradition on defining gender identities and gender roles, and original religious texts are therefore consulted. In that way contribution of religious traditions and individual engagement to implementation of The Article Five of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and UN Resolution 1325 on women and peace and security, i.e. to modification of cultural models, social and cultural patterns of conduct of men and women, and practices, prejudices and customs which are based on the idea of the inferiority or the superiority of either of the sexes, are also analyzed.

Dignity and the human rights based on it, demand not only philosophical-theological contemplations, but legal framework and respective institutions to protect and implement them, therefore this book addresses several religious communities' activities, without entering arena of legal discussion on harmonisation or differences between CEDAW articles, UN Resolution 1325 on women and peace and security, and legislations and teachings of churches and religious communities.

The book is divided into four chapters. Chapter one elaborates and critically examines the existing national and international legal instruments for the protection of human rights of women. After the historical overview of development of notion of human rights in general and human rights of women in particular, the gap between normative and factual is identified, followed by examples of discrimination and subordination of women both in public and private life. This gap is both enabled and supported by gender stereotypes that cultural and religious tradition try to justify.

In the next three chapters, origin and religious (non) justification of gender stereotypes, from the three religious communities: catholic, orthodox and Islamic, point of views are deconstructed. The same structure and methodological approach is used in each of the three chapters. Topics covered are: dignity of woman, gender relations theories, gender relations in marriage and family, gender relations in public life, and impact of gender theories on peace building and engagement of women in peace building activities are also analyzed in the light of sacred texts and various theological traditions. Such approach opens the door to understanding in what way and under which circumstances gender identities were constructed within each of the religious communities, and what are the options available for the identity "deconstruction". Interrelations between religious traditions and intertwining of philosophical, theological, and cultural impacts on gender stereotypes formation are elaborated.

What makes this reading unique when compared with similar studies analyzing relation between religious communities and human rights of women is more than one thing. First of all, it doesn't solely analyze teachings or legal regulations of particular religious communities but institutions and various initiatives lounded by religious communities in order to promote human rights of women. Secondly, from the religious point of view numerous issues of relevance for human rights of women are also considered: recognition of dignity and its implementation in both public and private sphere. Thirdly, attitudes of not one, but all three dominant religious communities in this geographic region – Bosnia and Herzegovina, are examined. Although relations of Catholicism, Orthodoxy and Islam towards human rights of women are treated separately, respecting the specificity of each religious tradition, including language, corresponding structure of work and methodology enable detection of common attitudes and influences.

The fundamental aim of this work was to illustrate possibilities for establishing dialogue between civil and religious sector, and for reconciliation of religious and secular concept of human rights in regard to acknowledgment and implementation of human rights of women, as a prerequisite for establishment of more just gender relations in all aspects of life.

Key words: **human rights, universalism, cultural relativism, dignity, theological anthropology of woman, sex theories, family, education, public life, peace building, Islam, Orthodoxy, Catholicism.**

BIOGRAFIJE

Dr. Zilka Spahić-Šiljak

Diplomirala je na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, magistrirala ljudska prava i demokracije u Jugoistočnoj Evropi na Univerzitetu u Bologni i Sarajevu, a na Univerzitetu u Novom Sadu odbranila doktorsku disertaciju iz oblasti interdisciplinarnih rodnih studija (teza: *Žene, religija i politika*). Sada radi kao koordinatorica postdiplomske studije (CIPS) Univerziteta u Sarajevu te kao istraživačica u sferi *gender*/rodnih pitanja u TPO fondaciji Sarajevo.

Oblasti kojima se bavi, o kojima piše i predaje na Univerzitetu u Sarajevu su: ženska ljudska prava, rod i religija u monoteističkim religijama, ljudska prava i religija, politika i rod, nasilje u porodici, obrazovanje i religija, multireligijski dijalog i izgradnja mira. Objavila je nekoliko autorskih i koautorskih djela.

Dr. Jadranka Rebeka Anić

Školska sestra, franjevka Splitske provincije, radi kao naučna saradnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar – Centar Split. Kao vanjska saradnica Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru predavala je kolegij *Žene i Crkva*. U sklopu predmeta *Religija i rod* magistarskog programa iz oblasti religijskih studija Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije (CIPS) Univerziteta u Sarajevu predaje o temama koje se odnose na žene u katoličanstvu. Predsjednica je Hrvatske sekcije Evropskog društva žena u teološkom istraživanju.

Područje znanstvenog rada: pastoralna teologija, feministička teologija, feministička sociologija. Objavila je dvije knjige, dvadesetak znanstvenih radova i koautorica je tri priručnika.

Dr. Milica Bakić-Hayden

Diplomirala je engleski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu, gdje je na Odsjeku za svjetsku književnost sa teorijom književnosti magistrirala tezom o *sanskritskoj poetici*. Doktorirala je na Univerzitetu u Čikagu, na Odseku za južnoazijske jezike i civilizacije. Predaje na Odsjeku za religijske studije Univerziteta u Pitsburgu (SAD).

Naučno-istraživački i nastavnički rad geografski obuhvataju indijski potkontinet i Balkan, a odnose se na teme iz oblasti komparativne religije, prije svega istočnog hrišćanstva i hinduizma, te na antropološke i religijske teme u vezi sa Balkanom i pravoslavno-hrišćanskom tradicijom.

Mr. Jasmina Čaušević

Diplomirala je književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu. Višegodišnja saradnica "Labrisa" – Organizacije za lezbijska ljudska prava i prava ljudi različitih seksualnih opredjeljenja, u Beogradu. Magistrirala *gender*/rodne studije u Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije

Univerziteta u Sarajevu (teza: *Politike nepredstavljanja alternativnih narativnih identiteta i queer motiva u okviru bosanskohercegovačke književnokritičke recepcije Hiljadu i jedne noći*). Objavljivala je poeziju u časopisima za književnost i kulturu – "ProFemina" i "Album". Zanima je 'proizvodnja' (postfeminističkog i queer) znanja.

Mr. Ivana Dračo

Diplomirala je psihologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Radila je na projektima vršnjačke edukacije u primarnoj prevenciji zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, kao i socijalnog uključivanje djece iz socijalno i materijalno ugroženih porodica. Magistrirala je *gender/rodne* studije u Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu (teza: *Umrežene: virtualne saboterke matrice reprezentacije*). Objavljivala je naučne radove i prijevode iz oblasti *cyber-feminizma* u časopisu za društvena i filozofska pitanja – "Dijalog". Za potrebe studije "Procesuiranje slučajeva silovanja pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i Sudom Bosne i Hercegovine: glasovi svjedokinja, članova suda i civilnog društva", obavljala je *rodnosenzibilni monitoring* suđenja na Odjelu za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine.

Marija Grujić

Diplomirala je filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu i rodne studije na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, a sada u Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu radi svoj magistarski rad (teza: *Rodne jednakopravnosti i društvene pravde u Srpskoj pravoslavnoj crkvi*). Trenutno radi na nekoliko istraživačkih projekata: "Ethos of Religious Peace building" (Univerzitet u Bielefeldu, Njemačka i Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije, Sarajevo) i "Analiza uticaja religijskih identiteta i religijskog naslijeđa na konstrukciju rodničkih identiteta i rodničkih uloga među bh. studentskom populacijom" (Međunarodni forum Bosna).

Knjiga "I vjernice i građanke" pokazuje da religijski tekstovi nisu neprijateljski prema ženama i ne stavljaju žene u inferioran položaj, naprotiv, ženskim čitanjem, koje je drugačije u odnosu na historijski uvjetovanu mušku interpretaciju, moguće je doći do reafirmacije žena u tradicionalnim režimima rodni uloga.(...) Zapravo, potvrđuje se komplementarnost ideja koje promoviraju univerzalizam ljudskih prava, shvaćen u humanističkom kontekstu, sa moralnim i ljudskim vrijednostima pravoslavne, katoličke i islamske religijske poruke. U podijeljenom društvu, kojim vladaju isključivi koncepti i u pogledu rodni, religijskih i građanskih identiteta, jedna ovakva knjiga predstavlja doprinos boljem razumijevanju i otvaranju prostora inkluziji. Knjiga predstavlja rezultat naučnoistraživačkog rada i naučnog je karaktera.

(Izvod iz recenzije, prof. dr. Jasna Bakšić-Muftić, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu)

Rad Jadranke Rebeke Anić odmjerenom znanstvenom pomnjom prati kako se biblijska inspiracija s obzirom na ženu prilagođava grčkom, aristotelovskom stereotipu i instalira u patristici te pogotovu u tomističkom teološkom modelu koji će stoljećima dominirati u Crkvi i odrediti svu njezinu praksu prema ženi. No autorica nipošto ne podliježe zanosu feminističkog pokreta koji je često u iskušenju ostati samo na jednostranoj kritičkoj dijagnozi, nego cjelovito prati dinamiku života religijske zajednice između otuđujuće redukcije vjere i žive vjere koja se nadahnjuje objaviteljskim izvorom i nepatvorenim životom.(...) To je i najpozitivnija strana ove studije, što beskompromisno demaskira patrijarhalnu redukciju žene u kršćanstvu, ali i pokazuje sav pozitivni spasenjski, osloboditeljski potencijal vjere za afirmaciju žene.(...) Ovom studijom, Jadranka Rebeka Anić pokazuje svoju teološku zrelost i znanstvenu suverenost.

(Izvod iz recenzije za poglavlje 2. Rodna perspektiva – katolička tradicija, mr. Ivo Marković, Franjevačka teologija Univerziteta u Sarajevu)

Problem žene u Pravoslavnoj crkvi postao je danas izazov za mnoge mislioce. Nanovo je aktualizirano pitanje đakonisa u Crkvi, zatim zašto žene ne mogu biti sveštenici, zašto ne mogu da posjete Svetu goru, zašto ih nema u crkvenoj upravi, zašto ne učestvuju u donošenju odluka bitnih za život Crkve, i to uprkos činjenici da je broj žena nesrazmjerno veći od broja muškaraca te da su one u teškim momentima pokazivale veću hrabrost za očuvanje vjere? Jedan od najboljih radova o ovoj aktualnoj temi je ovaj, prof. dr. Milice Bakić-Hayden. Većina dosadašnjih radova patila je od teološkog idealizma i crkvenog romantizma te od metodoloških jednostranosti, bilo da su zaključci izvođeni na osnovu metoda pozitivne ili negativne selekcije. Ovaj rad napisan je stručno, kompetentno, kritički, nepristrasno i bez ideoloških sterotipa i predrasuda, te predstavlja vrijedno naučno i stručno štivo.

(Izvod iz recenzije za poglavlje 3. Rodna perspektiva – pravoslavna tradicija prof. dr. Radovan Bigović, Bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu)

Tekst Zilke Spahić-Šiljak pisan je sa osloncem na normativne izvore islamskog učenja i relevantnu klasičnu i savremenu literaturu. Kada su u pitanju izvori islamskog učenja, autorica skreće pažnju na višeslojnost teksta i mogućnosti njegovog različitog čitanja i razumijevanja.(...) Izbor referentnih autora ukazuje na visok nivo poznavanja materije o kojoj autorica piše. Korištenje izvorima i literaturom je potpuno odgovorno a zaključci do kojih je autorica došla su relevantni i utemeljeni. Pored tekstualnog pristupa, autorica se oslanjala i na rezultate istraživanja društvene stvarnosti u muslimanskim zajednicama, uključujući i onu u BiH. Zbog svih ovih okolnosti i naučne utemeljenosti ovog teksta, imam čast da ga predložim za objavljivanje.

(Izvod iz recenzije za poglavlje 4. Rodna perspektiva – islamska tradicija, prof. dr. Fikret Karčić, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu)